

الگوی پاسخ‌گویی در سپهر سیاست اسلامی
براساس اندیشه قرآنی آیت الله خامنه‌ای^{مدظله العالی}

سیامک باقری چوکامی^۱

چکیده

پاسخ‌گویی سیاسی، یکی از ارکان حیاتی تحقق عدالت، کارآمدی و رضایت عمومی در نظام حکمرانی به‌شمار می‌رود. هدف این تحقیق، تبیین الگوی پاسخ‌گویی در سپهر سیاست اسلامی، براساس اندیشه قرآنی آیت الله خامنه‌ای است و پرسش اصلی آن است که: «الگوی پاسخ‌گویی در اندیشه قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای در سپهر سیاست اسلامی چیست و چگونه می‌توان آن را به عنوان یک الگو در نظام جمهوری اسلامی تبیین کرد؟» روش پژوهش، کیفی و مبتنی بر نظریه داده‌بنیاد با رویکرد اشنروس - کوربین بوده و در فرآیند کدگذاری باز، محوری و انتخابی، شش دسته مفهومی استخراج شده است. یافته‌ها نشان دادند که پاسخ‌گویی سیاسی در اندیشه قرآنی، در قالب نظریه‌ای چندمسیره سامان می‌گیرد که در آن مسئول در پنج سطح: الهی، وجدانی، ولایی، تخصصی و اجتماعی، ملزم به پاسخ‌گویی است و همه این سطوح در ذیل مسئولیت در برابر خداوند قرار می‌گیرند. نتیجه پژوهش آن است که این الگو، مدلی متکامل، کیفی و ارزشی است که نسبت به نظریه‌های مدرن حکمرانی، رویکردی سیاسی-الهی، انسان‌ساز، اخلاق‌محور و قابل پیاده‌سازی در ساختار جمهوری اسلامی ایران ارائه می‌دهد.

واژگان کلیدی: الگوی، پاسخ‌گویی، سیاست اسلامی، اندیشه قرآنی، آیت الله خامنه‌ای

^۱. دانشیار علوم سیاسی پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق علیه السلام s.bagheri6@gmail.com

بیان مساله

از میان اصول بنیادین حاکم بر حکومت‌ها، اصل پاسخ‌گویی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. این اصل نه تنها در نظام‌های مردم‌سالار، بلکه در هر نظام سیاسی که مدعی مشروعیت و کارآمدی است، به عنوان یک ضرورت عقلی و اخلاقی مطرح می‌شود. اصل پاسخ‌گویی حقیقتی جهان‌شمول است و به تمدن یا فرهنگ خاصی محدود نمی‌شود. در نظام جمهوری اسلامی ایران، این اصل ریشه در مبانی قرآنی و سیره حکومت نبوی و علوی دارد و نمی‌توان آن را صرفاً متأثر از اندیشه‌های غربی دانست. (بیانات امام خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۱/۲۶)

با توجه به تفاوت مبادی و منابع دو نظام مردم‌سالاری لیبرال و مردم‌سالاری اسلامی در حوزه حاکمیت سیاسی، اهداف و مؤلفه‌های پاسخ‌گویی در این دو نظام نیز، علیرغم عقلانی بودن این اصل، متمایز است. در اندیشه اسلامی، مسئولیت‌پذیری و پاسخ‌گویی حقیقتی اسلامی است که باید در مبانی اعتقادی اسلام جستجو شود. **از نظر فلسفه اجتماعی اسلام، تنها اعتقاد به خدا است که حاکم را در مقابل اجتماع مسئول می‌سازد و افراد را ذیحق می‌کند و استیفای حقوق را یک وظیفه شرعی معرفی می‌کند.** (مطهری، ۱۳۶۸: ۵۵۴) آیت‌الله خامنه‌ای به عنوان رهبر نظام جمهوری اسلامی، همواره بر این بعد الهی و قرآنی پاسخ‌گویی تأکید کرده‌اند و آن را به عنوان یکی از ارکان کارآمدی نظام اسلامی مطرح نموده‌اند.

با وجود جایگاه والای اصل پاسخ‌گویی در اندیشه اسلامی و قرآنی، بررسی الگوی پاسخ‌گویی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای به عنوان یکی از مهم‌ترین نظریه‌پردازان و مجریان نظام اسلامی، کمتر مورد توجه پژوهش‌های دانشگاهی قرار گرفته است. این در حالی است که ایشان با تکیه بر مبانی قرآنی و سیره معصومین (ع)، الگویی از پاسخ‌گویی را ارائه کرده‌اند که می‌تواند به عنوان یک مدل بومی در سپهر سیاست اسلامی مورد تحلیل و بررسی قرار گیرد.

در پرتو همین رویکرد، پاسخ‌گویی مفهومی چندبعدی است که حداقل در سه سطح اصلی قابل تحلیل است: حقوقی، سیاسی و مالی. در سطح حقوقی، پاسخ‌گویی بدان معناست که مقامات دولتی، اعم از منتخب یا منصوب، در صورت ارتکاب تخلف یا نقض قانون، ملزم به پاسخ‌گویی در برابر مراجع قضایی هستند. در سطح سیاسی، دولت و مسئولان اجرایی باید در برابر نهادهای نظارتی، به‌ویژه مجلس، و نیز در برابر افکار عمومی، درباره سیاست‌ها، اولویت‌ها و شیوه اجرای آن‌ها شفاف‌سازی کرده و پاسخ‌گو باشند. در سطح مالی، دولت موظف است منابع حاصل از مالیات‌ها را در چارچوب قوانین مصوب، به شکل کارآمد و مقرون‌به‌صرفه مصرف کند و نسبت به نحوه تخصیص و هزینه‌کرد این منابع، پاسخ‌گو باشد. اگرچه این سه نوع پاسخ‌گویی رابطه تنگاتنگ و هم‌افزا دارند، اما تمرکز اصلی مسأله این پژوهش پاسخ‌گویی سیاسی است.

^۲. مرتضی مطهری (۱۳۶۸) علل گرایش به مادیگری، مجموعه آثار، ج ۱، تهران، صدرا.

پژوهش‌های موجود در زمینه پاسخ‌گویی سیاسی و حتی سایر جنبه‌ها عمدتاً بر مبنای نظری این اصل در اندیشه اسلامی یا مفهوم کلی پاسخ‌گویی متمرکز بوده‌اند و کمتر به بررسی الگوی عملیاتی آن در اندیشه رهبران نظام جمهوری اسلامی پرداخته‌اند. به ویژه، الگوی پاسخ‌گویی در اندیشه قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای، به عنوان یکی از ارکان نظری و عملی نظام اسلامی، نیازمند بررسی دقیق و نظام‌مند است. این پژوهش می‌کوشد تا با تمرکز بر بیانات و رویکردهای قرآنی ایشان، الگوی پاسخ‌گویی را در سپهر سیاست اسلامی طراحی و تبیین نماید.

مسئله اصلی تحقیق عبارت است از: الگوی پاسخ‌گویی در اندیشه قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای در سپهر سیاست اسلامی چیست و چگونه می‌توان آن را به عنوان یک الگو در نظام جمهوری اسلامی تبیین کرد؟

۱. پیشینه پژوهش

تحقیقات انجام‌شده در حوزه پاسخ‌گویی را می‌توان در سه دسته کلی تقسیم‌بندی کرد:

دسته اول: پژوهش‌های مفهومی: این دسته از مطالعات به بررسی کلی مفهوم پاسخ‌گویی پرداخته‌اند. برای مثال، حسین‌پور چایجانی (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «بازکای مفهوم پاسخ‌گویی: ماهیت، سطوح، گونه‌ها و راهکارها»، به تحلیل جامعی از این مفهوم پرداخته است. گرجی ازندریانی (۱۳۹۴) نیز در مقاله «پاسخ‌گویی در نظام حقوق اساسی»، صور مختلف پاسخ‌گویی از جمله سیاسی، عمومی، مالی و قضایی را تبیین کرده است. علاوه بر این، آرای (۱۴۰۰) در پژوهش خود با عنوان «سازوکار کلان پاسخ‌گویی قوه مجریه در نظام جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر قانون اساسی»، به این نتیجه رسید که پاسخ‌گویی در نظام جمهوری اسلامی ایران دو محور اصلی دارد: نخست، پاسخ‌گویی در برابر خداوند بر اساس مبنای اسلامی، و دوم، پاسخ‌گویی در برابر مردم بر اساس اصول جمهوریت. وی پاسخ‌گویی قوه مجریه را نیز در دو حوزه «انجام تکالیف محوله» و «احقاق حقوق مردم» مورد بررسی قرار داده است.

دسته دوم: پژوهش‌های اسلامی: این گروه از تحقیقات به بررسی پاسخ‌گویی از منظر اسلام پرداخته‌اند. به عنوان نمونه، ترک‌زاده و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله «مبنای دینی پاسخ‌گویی در قرآن کریم: راهبردی برای سیستم‌های اجتماعی عقلانی»، با استفاده از روش تحلیل محتوا، ۵۹ مفهوم فراگیر، ۲۰ مفهوم محوری و در نهایت ۹ مفهوم سازمان‌یافته را استخراج کردند. یاقوتی (۱۴۰۲) نیز در پژوهش خود با عنوان «مولفه‌ها و شاخصه‌های حکمرانی خوب و بررسی آنها از دیدگاه قرآن و روایات»، نتیجه گرفت که در نگاه قرآنی، مسئولیت و پاسخ‌گویی فراتر از مسئولیت رسمی است و ابعاد اخروی و اعتقادی نیز دارد.

دسته سوم: پژوهش‌های مرتبط با اندیشه رهبری: مطالعات این حوزه به بررسی پاسخ‌گویی در اندیشه مقام معظم رهبری اختصاص دارد. رحیمیان و جاوید (۱۴۰۲) در مقاله «بررسی تطبیقی اصل پاسخ‌گویی حکومت در اندیشه شهید صدر و آیت‌الله خامنه‌ای»، به این نتیجه رسیدند که **گرچه میان این دو اندیشمند در جزئیات**

پاسخ‌گویی تفاوت‌هایی وجود دارد، اما این تفاوت‌ها بیشتر به دلیل شرایط تاریخی و زمانه آن‌هاست، نه تفاوت در مبانی فکری. شیدائیان (۱۳۸۳) نیز در مقاله «مبانی دینی پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری در اندیشه مقام معظم رهبری»، با طرح این پرسش که «آیا پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری یک امر دینی است؟»، تأکید کرد که از منظر دینی، همه انسان‌ها مسئول اعمال خود در دنیا و آخرت هستند. همچنین، خلیلی (۱۴۰۱) در پژوهش خود با عنوان «مسئولیت‌پذیری در تراز انقلاب اسلامی مبتنی بر اندیشه مقام معظم رهبری»، چهار محور کلیدی برای مسئولیت‌پذیری برشمرد: «بایدهای فردی مسئولان»، «مطالبه‌های مسئولیتی از مسئولان»، «بایدهای فردی جوانان» و «مطالبه‌های مسئولیتی از جوانان».

تفاوت پژوهش حاضر با پیشینه تحقیق: مقاله حاضر با ارائه یک الگوی پاسخگویی مبتنی بر روش داده‌بنیاد، از پژوهش‌های پیشین متمایز می‌شود. اگرچه تحقیقات قبلی، به‌ویژه در حوزه اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای درباره پاسخگویی، تلاش‌های ارزشمندی بوده‌اند، اما همچنان کمبود پژوهش‌های نظام‌مند در این زمینه احساس می‌شود.

۲. مبانی نظری

۲-۱. الگو

دانشواژه الگو به معنای مدل، سرمشق، مقتدی، اسوه، مثال و نمونه است. (دهخدا، ۱۳۷۲: ۵۳۴) از حیث کاربردی این واژه یک ابزار توصیف‌کننده است که برای ساده‌تر و قابل‌فهم کردن پدیده‌ها، به تنظیم عناصر آن پدیده و ایجاد نظمی در آن‌ها، می‌پردازد و آن‌را به شکل یک طرح منطقی و یک پیکره در می‌آورد. (مندراس، ۱۳۴۹: ۲۱۰) در اصطلاح، الگو، طرح واره‌ای عملیاتی برای یک نظریه به شمار می‌آید که ویژگی بارز آن، باز تعریف عملیاتی نظریه متناسب با شرایط و مقتضیات زمانی و مکانی برای تحصیل اهداف مطلوب است. (افتخاری و همکاران، ۱۳۸۷: ۲۶) از نظر برخی الگوی راهبردی؛ مدل منسجمی است که با تنظیم منطقی عوامل و مولفه‌های اصلی راهبردی، روابط بین آن‌ها را به بهترین شکل ممکن ترسیم نموده و چگونگی دستیابی به اهداف را میسر می‌سازد. (خراشادیزاده، محمدرضا ۱۳۹۹: ۱۱۷)

اما در این تحقیق مراد از الگو به معنای، طرح‌واره‌ای مفهومی و راهبردی است که با بهره‌گیری از منطق تحلیل داده‌بنیاد و رهیافت سیستمیک، به سامان‌دهی و بازنمایی عناصر مؤثر در شکل‌گیری رفتار و ساختار پاسخگویی در نظام حکمرانی اسلامی می‌پردازد. این الگو، با نگاهی شبکه‌ای به پیوندهای میان مؤلفه‌های اعتقادی، ارزشی، اجتماعی و نهادی، تلاش می‌کند تا نظریه‌ی پاسخگویی قرآنی را از طریق سازمان‌دهی مفاهیم و ترسیم روابط آن‌ها در یک پیکره‌ی معنادار و قابل کاربرد، به طرحی عملیاتی تبدیل کند. ویژگی مرکزی این

الگو، قابلیت تفسیر و بازتعریف نظریه پاسخگویی متناسب با شرایط اجتماعی-سیاسی و نیازهای اجرایی جامعه اسلامی است..

۲-۲. سیاست اسلامی

در خصوص سیاست اسلامی تعاریفی مختلفی ارائه شده در این مقاله با توجه به هدف و موضوع مقاله به چند تعریف اکتفاء و سپس تعریف برساخته برای تحقیق حاضر ارائه می شود. از نظر امام خمینی (ره) سیاست اسلامی عبارت از هدایت و تدبیر جامعه در مسیر صلاح حقیقی است؛ به گونه ای که مصالح عمومی و ابعاد گوناگون وجود انسان و ساختار اجتماعی مورد نظر قرار گیرد و حرکت جامعه به سوی خیر، سعادت و کمال مادی و معنوی ممکن شود. این نوع سیاست، از آن انبیا و اولیای الهی است که از جانب خداوند متکفل هدایت بشر شده اند، و به تبع ایشان، علمای آگاه و بیدار اسلام، شایستگی استمرار این رسالت را دارند.. (صحیفه امام، همان، ج ۱۳: ۴۳۲) از نظر علامه جعفری سیاست به معنای حقیقی آن عبارت است از مدیریت، توجیه و تنظیم زندگی اجتماعی انسان ها در مسیر حیات معقول. (جعفری، ۱۳۸۶: ۴۷)

کاظمی در مطالعات خود به این نتیجه رسیده است که منظور اسلام از «سیاست اسلامی»، سیاست متبادر در اذهان عمومی نیست، که مبارزه در آن تنها برای قدرت است و هدف، وسیله را توجیه می کند، بلکه منظور از سیاست، تنظیم عاقلانه روابط میان نیروهای انسانی در عرصه های داخلی و خارجی است. از منظر اسلام، سیاست با شاخص های توحیدمحوری، آخرت گرایی و آزادی عقیده در حوزه باورها، با عناصر کرامت انسانی، رفتار کریمانه و شایسته سالاری در حوزه گرایش ها و با ویژگی های عدالت مداری، تدبیر اقتصادی، نفی نژادگرایی، نظارت اجتماعی، اصلاح طلبی، حمایت از ستمدیدگان، برپایی فرایض الهی و سمت گیری جهانی در راستای گسترش حاکمیت دینی شناخته می شود و تحقق می یابد (کاظمی، ۱۳۴۳: ۸۹).

در این تحقیق سیاست اسلامی، چارچوبی ارزشی-راهبردی برای مدیریت حیات اجتماعی انسان ها در مسیر عبودیت و صلاح جمعی است که با تکیه بر توحید، عدالت، کرامت انسان و مسئولیت الهی، به تنظیم عقلانی روابط قدرت و هدایت جامعه به سوی سعادت مادی و معنوی می پردازد؛ الگویی که بر پایه رسالت انبیا، التزام به شریعت، و حفظ حقوق الهی، انسانی و اجتماعی بنا شده و هدف آن، تأسیس حکمرانی اخلاق محور و تعالی یافته در پرتو آموزه های قرآنی است

۲-۳. پاسخگویی

پاسخگویی، به عنوان یکی از ارکان اساسی در نظام سیاسی اسلام، نیازمند تعریف دقیق و تبیین نظری مستدل است.

۲-۳-۱. تعریف: براساس تعریف فرهنگ‌نامه‌ها، پاسخ‌گویی به معنای «دادن جواب به پرسش‌ها و انجام خواسته‌ها» است (معین، ۱۳۷۱: ۱۸۷). در تعریف اصطلاحی پاسخ‌گویی یعنی این که فرد سرزنش یا ستایش ناشی از اخذ یک تصمیم یا انجام یک اقدام را بپذیرد (هیوز، ۱۳۷۷: ۲۸۴) یا پاسخ‌گویی نیروی پیش برنده‌ای است که بر بازیگران کلیدی فشار وارد می‌آورد تا در قبال عملکرد خود، مسئول باشند و از عملکرد خوب خدمات عمومی اطمینان حاصل کند (منوریان، ۱۳۷۹: ۱۶۰) از لحاظ حقوقی پاسخ‌گویی وظیفه‌ای است بر ارائه گزارش قانع کننده از اقدامات انجام شده که در قبال یک مسئولیت ایجاد می‌گردد، حال تفاوتی ندارد که این مسئولیت به موجب قانون بر عهده شخص گذاشته شده باشد یا به موجب حکم اخلاق یا عقل یا عرف یا شریعت. در هر یک از این حالات، گونه خاصی از وظیفه و تبعاً پاسخ‌گویی وجود دارد. به همین ترتیب، ممکن است پاسخ‌گویی در قبال وظیفه‌ای انجام عملی یا عدم انجام عملی باشد.

۲-۳-۲. مفاهیم مشابه: مفهوم «پاسخ‌گویی» در پیوند با چند مفهوم بنیادین و هم‌افق معنا می‌یابد؛ مفاهیمی چون «تکلیف»، «مسئولیت»، «نظارت»، «شفافیت» و «پرسش‌گری»، که هر یک به گونه‌ای در تبیین حقیقت پاسخ‌گویی نقش‌آفرین‌اند. در فرهنگ اسلامی، «تکلیف» تجلی فرمان الهی است (جوادی آملی، ۱۳۸۵: ۱۳۷)؛ به این معنا که بر اساس قانون، عقل، اخلاق و شرع، نخست باید وظیفه‌ای بر عهده فرد قرار گیرد، تا سپس نسبت به ایفای آن یا امتناع از آن مورد پرسش واقع شود. بنابراین، «تکلیف» مبنای پاسخ‌گویی و شرط اولیه آن است؛ و هر تکلیفی، دایره پاسخ‌گویی را ترسیم و تحدید می‌نماید.

«مسئولیت» نیز که به مفهوم پذیرش وظایف و قبول تبعات رفتار تعریف می‌شود (عمید، ۱۳۸۹: ۱۱۱۸)؛ خواص و دیگران، (۱۳۸۵: ۱۱۰)، با پاسخ‌گویی پیوندی ناگسستنی دارد. مسئولیت فاقد پاسخ‌گویی، به مثابه مفهومی بی‌ثمر و ناممکن تلقی می‌شود؛ چراکه عدم پاسخ‌گویی، غایت مسئولیت‌پذیری را نقض می‌نماید. «نظارت» به معنای پایش، دیده‌بانی و کنترل فرایندها، در نسبت با پاسخ‌گویی رابطه‌ای دوسویه دارد (عمید، ۱۳۸۹: ۱۰۰۸). تحقق پاسخ‌گویی بدون نظارت، یا اعمال نظارت بدون امکان پاسخ‌گویی، هر دو ناقص‌اند؛ چراکه وجود هر یک، مستلزم حضور دیگری است. به بیان دقیق‌تر، «نظارت»، شرط فعلیت یافتن پاسخ‌گویی و ابزار اجرایی آن تلقی می‌گردد.

«شفافیت» نیز به عنوان زیرساخت پاسخ‌گویی، در گرو فرآیند تصمیم‌گیری و آگاهی‌بخشی عمومی است؛ به این معنا که تا حدی که تصمیم‌گیری و اجرا باید شفاف باشد، به همان میزان نیز پاسخ‌گویی نسبت به آن الزامی است (افشار، ۱۳۹۵: ۵ و ۶). از این منظر، رابطه شفافیت و پاسخ‌گویی، رابطه‌ای تسهیل‌گر و زمینه‌ساز است. از سوی دیگر، «پرسش‌گری» چهره‌ی مکمل پاسخ‌گویی است؛ زیرا پاسخ‌گویی نه کنشی منفعل، بلکه فرآیندی منسجم و فعال است که از آمادگی برای بازخواست نشأت می‌گیرد. پذیرش مسئولیت در برابر

پرسش‌گری - که جوهره مسئولیت‌پذیری است - شرط اساسی تحقق پاسخ‌گویی تلقی می‌شود. حقیقت آن است که پاسخ‌گویی بدون پرسش‌گری و نظارت، تهی از معناست و تنها در بستری گفت‌وگو محور، تعهد‌آمیز و مسئولانه به فعلیت می‌رسد

۲-۳-۳. انواع پاسخگویی: باتوجه به ایضاح مفهومی، محققان از مفهوم پاسخ‌گویی گونه‌شناسی‌های چندبعدی را نیز مطرح نموده‌اند. دیوید بیتهم پاسخگویی را به پنج نوع حقوقی، مالی، سیاسی، دموکراتیک و اخلاقی تقسیم کرده است. (رحیمیان و جاوید (۱۴۰۲) رمزک^۳ نیز پاسخ‌گویی را در چهار دسته سازمانی، قانونی، حرفه‌ای و سیاسی طبقه‌بندی نموده است. استون^۴ از منظر مدیریت سازمانی پنج نوع پاسخگویی سیاسی، مدیریتی، قانونی، حرفه‌ای و پاسخگویی در خریدهای دولتی را مطرح کرده است. آرای (۱۴۰۰) زارع و ترخونی (۱۴۰۱) نیز تقسیم‌بندی پاسخگویی به انواع اعتقادی، اخلاقی، اجتماعی و ملی (سازمانی) را ارائه داده‌اند

۲-۳-۴. پاسخگویی سیاسی: در این تحقیق، پاسخگویی سیاسی به عنوان محور اصلی بررسی انتخاب شده است. هیوز پاسخگویی سیاسی را به معنای پذیرش سرزنش یا ستایش ناشی از تصمیم‌ها و اقدامات می‌داند. (هیوز، ۱۳۷۷: ۲۸۴) مقیمی نیز معتقد است پاسخگویی مستلزم توانایی فرد در انجام مسئولیت‌های محوله و احساس تعهد در قبال آن‌هاست. (مقیمی، ۱۴۰۰: ۱۸۴) آیت‌الله خامنه‌ای حوزه پاسخگویی را متناسب با گستره مسئولیت هر فرد می‌داند و معتقدند هر مسئولی باید در برابر تمامی عملکردهای خود - اعم از تصمیم‌ها، سخنان، اقدامات و حتی کوتاهی‌ها - پاسخگو باشد.

با این حال، پرسش اساسی در خصوص پاسخ‌گویی سیاسی بدان معنا است که کنشگران تا چه حد اهداف تصریح شده از سوی صاحب‌منصبان و انتظاراتی که وعده‌های آنان در حوزه عمومی ایجاد شده را محقق کرده‌اند. لذا مقصود از پاسخ‌گویی سیاسی، پاسخگویی مقامات حکومت (قوای سه‌گانه)، مستخدمان اداری و سیاست‌مداران به جامعه و نهادهای قانونگذار و ناظر مانند مجلس شورای و سازمان بازرسی کشور و... است. (رحیمیان و جاوید، ۱۴۰۲: ۱۱۶۶) در نظام جمهوری اسلامی ایران، هر مقام صلاحیت‌داری، مسئول شناخته می‌شود. در نتیجه می‌توان دریافت که پاسخ‌گویی، گاه مربوط به کلیت نظام و گاه مربوط به مسئولان، نهادها و یا قوه‌ای خاص می‌باشد. به عنوان نمونه، تحقق برخی از اصولی که در فصل سوم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به عنوان حقوق ملت ذکر شده است، مستلزم همکاری و پاسخگویی جمعی همه قوای حکومتی است و از عهده و توان یک مسئول یا یک قوه و نهاد خارج است. نکته حائز اهمیت این است که پاسخگویی مدیران نباید صرفاً به ارائه گزارش‌های کمی محدود شود، بلکه باید شامل سنجش بهره‌وری و

^۳. Romzek

^۴. Aston

اثربخشی نیز گردد. (جوان آراسته، ۱۳۸۳: ۴۱) این نگاه جامع به پاسخ‌گویی، آن را به مکانیسمی کلیدی برای تضمین مسئولیت‌پذیری حکومت در برابر مردم تبدیل کرده است.

این رویکرد در مباحث علمی به پاسخ‌گویی چندسطحی یا چندکاناله^۵ معروف است. نظریه‌پرداز اولیه آن افرادی مانند مارک بونز^۶ بود و سپس افرادی مانند جان تان فاکس^۷ و آلین تافلر^۸ آن را توسعه دادند. نظریه‌پردازان پاسخ‌گویی چندکاناله با وجود تفاوت‌های روشی، همگی بر ضرورت ترکیب مکانیسم‌های مختلف پاسخ‌گویی و نظارتی تأکید دارند. این الگو به سازوکاری اطلاق می‌شود که در آن یک نهاد یا فرد به صورت همزمان و از طریق کانال‌های متفاوت و مستقل، موظف به ارائه توضیح و توجیه عملکرد خود می‌شود. (Bovens, 2007, p. 450) این الگو معمولاً شامل سه سطح اصلی می‌گردد: پاسخ‌گویی عمودی (به مقامات بالادست و سلسله مراتب اداری)، پاسخ‌گویی افقی (به نهادهای ناظر مستقل مانند دیوان محاسبات و نهادهای قضایی) و پاسخ‌گویی اجتماعی (به شهروندان، رسانه‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد). (O'Donnell, 1998, pp. 112-115)

پاسخ‌گویی سیاسی در اندیشه سیاسی اسلام متکامل و کیفی‌تر نسبت به نظریه‌های مدرن حکمرانی است. در واقع، نظریه چندمسیره پاسخ‌گویی در حکمرانی اسلامی چارچوبی جامع و در هم تنیده ارائه می‌دهد که در آن مسئولان سیاسی به صورت همزمان در پنج سطح الهی (مسئولیت در برابر خداوند متعال)، وجدانی (بازخواست ندای اندرون خود)، ولایی (پاسخ‌گویی به نهاد ولایت فقیه)، تخصصی (پاسخ‌گویی به نهادهای نظارتی مانند مجلس و قوه قضائیه) و اجتماعی (پاسخ‌گویی به مردم و نهادهای مدنی) مسئولیت پذیرفته و مورد بازخواست قرار می‌گیرند. البته در نظام اسلامی، تمام سطوح پاسخ‌گویی (ولایی، تخصصی و مردمی) در نهایت در ذیل پاسخ‌گویی به خداوند قرار می‌گیرند. (بیانات امام خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۱/۲۶ و نهج البلاغه، نامه ۵۳، بند ۴۶).

در اندیشه سیاسی اسلام، پاسخ‌گویی هم "حق الناس" است و هم "حق الله". از یک سو، حاکمان و کارگزاران نظام در برابر مردم مسئول و پاسخگو هستند و از سوی دیگر، در پیشگاه الهی نیز باید حساب پس دهند. این دوگانگی مقدس، پاسخ‌گویی در اسلام را از مفاهیم مشابه در دیگر نظام‌های سیاسی متمایز می‌سازد.

۳. روش تحقیق

این پژوهش با رویکرد کیفی و بهره‌گیری از روش داده‌بنیاد انجام شده است. به دلیل فقدان الگوی نظری موجود برای تبیین مفهوم پاسخ‌گویی در اندیشه قرآنی حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی) در حوزه

۵. Multi-Channel Accountability

۶. Mark Bovens

۷. Jonathan Fox

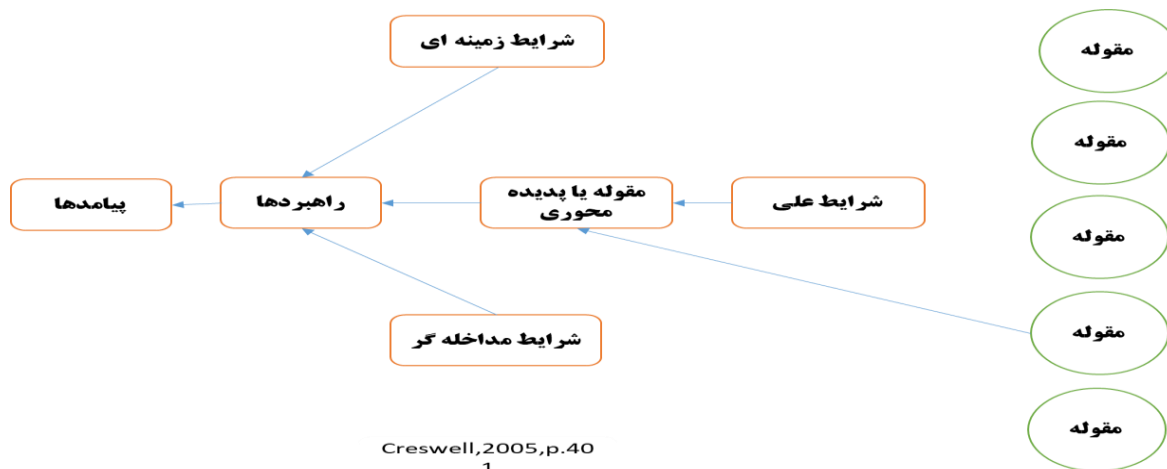
۸. Alvin Toffler

سیاست، از رهیافت ساختارمند (نظام‌مند) استراوس و کوربین استفاده شده است. فرایند پژوهش شامل سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی بوده است.

در مرحله کدگذاری باز، بیانات مقام معظم رهبری به صورت هدفمند مورد تحلیل قرار گرفت و مفاهیم کلیدی از متن استخراج شد. در این مرحله کدهای ابتدایی شناسایی گردید که در بخش یافته‌ها ارائه شده‌اند. مفاهیم هم‌معنا در کنار یکدیگر قرار گرفتند تا مقوله‌های اولیه شکل گیرد. **در این مرحله، آیات قرآنی مرتبط با بیانات آیت‌الله خامنه‌ای نیز در کنار کدهای استخراج شده آورده شده‌اند.**

در مرحله کدگذاری محوری، مقوله‌ها با زیرمقوله‌هایشان مرتبط شده و چارچوبی مفهومی در ۶ محور اصلی شامل شرایط علی، پدیده محوری، راهبردها، و پیامدها ترسیم گردید. این مرحله زمینه شکل‌گیری روابط میان عناصر کلیدی اندیشه قرآنی در حوزه پاسخ‌گویی را فراهم ساخت.

در مرحله کدگذاری انتخابی، مقوله‌های اصلی از طریق نگارش خط داستان نظری به صورت یکپارچه تلفیق شده و در نهایت، الگویی نظری برای پاسخ‌گویی در اندیشه قرآنی مقام معظم رهبری طراحی شد که مبنای تبیین مفهومی در بخش پایانی مقاله قرار می‌گیرد.

Creswell, 2005, p. 40

1

شکل (۱) مدل پارادایمی استروس و کوربین

۴. یافته‌های تحقیق

۴-۱. کدگذاری‌های باز و محوری

مقوله یا پدیده محوری

مقوله های ثانویه (کدهای محوری)	مقوله ها	مفاهیم	منبع
مقوله یا پدیده محوری	پاسخگویی چند لایه	پاسخگویی مسئولان به خدا/ پاسخگویی مسئولان به خود/ پاسخگویی مسئولان به مردم/ پاسخگویی به وجدان/ پاسخگویی به رهبری/ پاسخگویی به جوارح/ پاسخگویی همه جانبه/ مهم بودن سوال خدا نسبت به سوال مردم / احساس مسئولیت در مقابل مردم/ احساس مسئولیت در مقابل خدا/ مسئولیت الهی در کنار پاسخگویی قانونی/ پاسخگویی ملت در برابر خدا	۲ب/ ۲پ/ ۶الف/ ۶ب/ ۶ پ/ ۶ت/ ۶ث/ ۶ج/ ۶خ/ ۶د/ ۶ذ/ ۶ر/ ۱۱الف/ ۱۴ب/ ۱۴پ/ ۱۴ا/ ۱۴ق/ ۱۵الف/ ۱۵ب/ ۲۷ث/ ۴۷/ حجر/ ۹۲ نحل/ ۹۳ شوری: ۳۰ + نساء: ۷۹ اسراء/ ۱۴ قصص/ ۶۷- ۶۵+ مائده/ ۲۰+ اعراف: ۶ مرسلات: ۳۵-۳۶ یس: ۶۵ اسراء ۳۶ نور: ۲۴ فصلت: ۲۰ حجر: ۹۲-۹۳ آل عمران ۲۵ نساء: ۵۸ اسراء: ۳۶ نساء: ۵۹ رعد: ۱۱ اسراء: ۱۴ نہج البلاغه نامه ۵۳
	پاسخگویی حکیمانه	پاسخگویی صادقانه/ پاسخگویی/ استدلال محور/ پاسخگویی شفاف/ پاسخگویی متقن/ پاسخگویی متوازن موفقیت ها و ناکامی ها/ پاسخگویی واقع بینانه/ اقناع سازی دلایل ناکامی ها با صداقت/ پاسخگویی فعال (نه انفعالی) / پاسخگویی زمان بندی شده/	شوری: ۳۸+ ۴۲ آل عمران: ۱۵۹ حقاق ۱۹ زمر/ ۷۰/ بقره ۴۲ / آل عمران: ۱۱۰ یوسف/ ۵۰ ۱۷ث/ ۱۷ح/ ۱۷د/ ۲۵ت/ ۳۲ج ۳۵ب/ ۴۶پ/ ۱۷خ/ ۱۷ب/ ۱۷د/ ۲۵پ/ ۲۵ت/ ۱۹ب/ ۳۳ظ

در منظومه اندیشه قرآنی آیت الله خامنه‌ای، پاسخگویی اسلامی در دو سطح اساسی قابل تحلیل است: نخست «پاسخگویی به مثابه حقیقت اسلامی» (اسراء: ۳۶) که با تأکید بر نظارت الهی، مردمی و ادای امانت (انبیاء: ۲۳)، مسئول را در پنج عرصه الهی، مردمی، قانونی، وجدانی و رهبری مکلف به پاسخگویی می‌نماید؛ و دوم «پاسخگویی حکیمانه» که با ویژگی‌های صداقت، شفافیت، استدلال محوری و اقناع‌سازی، بستر ساز اعتماد عمومی، تعالی مدیریتی و تحقق عدالت اجتماعی در حکمرانی اسلامی می‌گردد. این دو سطح در کنار هم، منظومه جامع مسئولیت‌پذیری در اندیشه سیاسی- الهی ایشان را تشکیل می‌دهند...

الف) پاسخگویی چندلایه: مقوله «پاسخگویی چندلایه» در اندیشه قرآنی مقام معظم رهبری، تبیین‌گر ساختاری نظام‌مند از مسئولیت‌پذیری است که وجوه گوناگون پاسخگویی را در هم تنیده است. این مفهوم بر پایه نگرشی استوار است که مسئول را در برابر خدا، خویشان، مردم، رهبری، وجدان، و حتی جوارح خود، متعهد می‌داند (اسراء: ۳۶). هم‌زمان، این پاسخگویی ابعاد قانونی و الهی را در کنار هم قرار می‌دهد، به گونه‌ای که مسئولیت سیاسی از جایگاه صرفاً نهادی فراتر رفته و به سطحی اخلاقی، معرفتی و اخروی ارتقاء می‌یابد. اهمیت بازخواست خدا نسبت به بازخواست مردم، بیانگر تقدم معنوی این مسئولیت است (حجر: ۹۲ نور: ۵۱). در چنین الگویی، هر انسان در نظام اسلامی نه تنها مخاطب قانون بلکه مدیون امانت

الهی تلقی شده (احزاب: ۷۲) و ملت نیز در قبال خالق خود مسؤولیت دارد. این ساختار چندلایه، پاسخگویی را از سطح فردی تا سطح اجتماعی و الهی گسترده کرده و به یک اصل بنیادین در حکمرانی قرآنی تبدیل می کند.

ب) پاسخگویی حکیمانه: در اندیشه قرآنی آیت الله خامنه ای مقوله «پاسخگویی حکیمانه» بیانگر کیفیت و خردورزی در اجرای مسؤولیت های حکومتی و اجتماعی است. در این الگو، ایشان پاسخگویی را صرفاً به اعلام عملکرد محدود نمی کند، بلکه آن را فرآیندی عمیق، عقلانی و اخلاق محور می داند که باید با صداقت، شفافیت، منطق استدلالی، و شناخت واقعیات همراه باشد. پاسخگویی حکیمانه شامل مواجهه فعال (نه انفعالی) با جامعه، زمان بندی دقیق در ارائه گزارش ها، اقناع مخاطبان در مواجهه با ناکامی ها، و بیان متقن و متوازن موفقیت ها و ضعف هاست. این نوع پاسخگویی ناظر بر التزام به حقیقت، پرهیز از واکنش های هیجانی یا پنهان کاری، و پذیرش مسؤولیت با هدف اصلاح مسیر است. در این نگرش، **هدف از پاسخ گویی فقط رفع ابهام یا حفظ موقعیت نیست، بلکه ارتقای مشروعیت نظام، جلب اعتماد مردم و تحقق عدالت است؛** و از این منظر، بخشی از حکمت عملی در حکمرانی الهی تلقی می گردد.

شرایط علی

کدها	مفاهیم	مقوله های اولیه	مقوله های ثانویه کدهای محوری
بیانات: ۲۱/ب / ۱۶/ج / ۲۱/ج / ۲۹/الف / ۲۹/ب / ۳۰/الف / ۳۰/ب / ۳۳/س / ۳۶/الف / ۳۶/پ / ۳۶/ت / ۳۶/ث / ۳۶/ج / ۳۶/ح / ۳۶/خ / ۳۶/د / ۳۶/ذ / ۳۶/ر / ۳۶/ز / ۳۶/س / ۳۶/ش / ۳۶/ص / ۳۶/ض / ۳۶/ط / ۳۶/ظ / ۴۹/ف / ۵۰/ه / ۵۲/و / ۵۳/ز / ۵۴/ح / ۵۵/ط آیات: انبیاء/ ۲۳ + صافات/ ۲۴ تکاثر/ ۸ / صافات/ ۲۴ فصلت ۴۰ فجر/ ۱۴ یونس/ ۱۴ طور/ ۴۸ طه/ ۴۶ غافر/ ۱۹ نساء/ ۷۹ حج/ ۱۷/جائیه / ۲۹/مائده / ۱۱۷ ق/ ۱۸/مائده / ۱۱۷ بقره/ ۲۸۴ ق: ۱۶ حجرات/ ۷ فرقان/ ۷ نساء/ ۴۱ انعام/ ۳۶ احقاف/ ۳۱ تحمل/ ۱۲۵ احزاب ۴۶ قصص/ ۸۷ انفال/ ۲۴ ق: ۱۸، ۲۱ حدید/ ۴ + نساء/ ۱ آل عمران: ۱۲۰ ق: ۱۶ سبأ/ ۳ بقره/ ۲۱۸ آل عمران/ ۱۴۰ + نساء/ ۵۸ + بقره/ ۲۱۸ حجر ۱۹۲ احزاب/ ۷۲ زلزله: ۷ نساء ۵۸ طلاق/ ۲ علق/ ۱۴ زلزله آیه ۷ لقمان/ ۱۶ سبأ/ ۳ زلزله آیه ۷ آل عمران: ۱۲۰ غافر/ ۱۹ نهج البلاغه، حکمت ۴۶۷/ نهج البلاغه نامه ۵	بازخواست در پیشگاه خدا / پاسخگویی در برابر نعمت ها / در محضر الهی بودن / محاسبه دقیق اعمال در نظام احسن / خدا دانای تمام رازها و اسرار / نظارت پیامبر و معصومین / پاسخگویی به پیامبر (ص) و معصومین / نظارت فرشتگان / درک حضور الهی در اعمال / ضمانت های الهی / پاسخگویی در پیشگاه خداوند / مسؤولیت یک نعمت الهی / پاسخگویی در برابر خداوند / پاسخگویی به مثابه ادای امانت / پنهان نبودن هیچ عملی از دید الهی / امانت بودن مسؤولیت / نظارت الهی بر اعمال و قلوب / همه در مقابل چشم حضرت حق / خدا کارهای کرده و نکرده ها را می بیند / احساس مسؤولیت در مقابل خدا / پاسخگویی در خلوت و جلوت / نیات و خطورات قلبی در محضر علم الهی / سیستم دقیق کنترل در نظام الهی / همه جا خدا هست /	توحید باوری خدا ناظر بر همه اعمال	شرایط علی

	آخرت اندیشی	معاد باوری/روز جزا، روز پاسخگویی واقعی/روز محاسبه بی‌اغماض/دیدن خیر و شر عمل در قیامت / ترس از مسئولیت اخروی/مسئولیت اخروی آماده‌سازی برای روز حساب/پاسخگویی نسبت به اعمال/تجسم اعمال/بازخواست به میزان مسئولیت/ایمان به غیب/اعتقاد به تجسم ملکات/اعضاء و جوارح انسان ناظر حساب رسی خدا در روز قیامت/صورت ملکوتی اعمال در قیامت/روز حسرت/سنجش نعمت‌ها با کارهای انجام شده/اعمال خوب و بد قرین آدمی در قبر و آخرت/شاهد منکر و نکیر/حاضر شدن عین عمل در قیامت/معافیت مخلصین از حساب روز قیامت/نداشتن اجازه عذرخواهی در قیامت	الف/ اب/ ۳/ ۴/ الف/ ۵/ ب/ ۶/ ج/ ۲۱/ ث/ ۴۹/ ۵۶ الف/ ۵۶/ ۵۷/ ۵۸/ ۵۹/ ۶۰/ ۶۱/ ۶۲/ ۶۳/ ۶۴/ ۶۵ آیات: آل عمران: ۳۰ یونس: ۴ مرسلات ۳۵/ حج ۱۷/ مرسلات ۳۶/ بقره: ۱۵۲ کهف: ۴۸/ اعراف ۶/ غاشیه/ ۲۵ انبیاء/ ۱/ مجادله/ ۶/ بقره ۲۸۱/ قارعه/ ۸ و ۱۰/ اسراء ۳۶/ عمر/ ۲۰+ زلزله/ ۶- ۸ کهف/ ۴۹/ طور/ ۱۶/ تحریم/ ۷/ تکویر ۱۱- ۱۲ یس/ ۵۴ و ۶۵ مدثر/ ۳۸ بقره/ ۳/ اسراء/ ۹۸/ نور/ ۲۴/ ق/ ۲۲ اعراف/ ۱۴۵/ نحل/ ۹۳/ زمر/ ۵۶ مجمع البیان ج ۱۰ ص ۴۹۴ امالی صدوق، ص ۳۹۰
	انسان کرامت بنیاد	انسان خلیفه خدا روی زمین/ انسان موجودی مختار و مکلف/ انسان موجودی متعهد/ کرامت انسان/ انسان دارای وظیفه ساختن و مدیریت دنیا/ مردم صاحب کشور/ حق انتخاب/ انسانها آزادند/ آزادی به عنوان تکلیف/ حق آزادی/ مسئول بودن گوش و چشم و دل/ نبود تنافی بین حق و تکلیف، مسئول در برابر حق الناس/ مسئول در برابر حق الله/ کرامت انسان پایه نظام اسلامی	الف/ ۱۲/ اب/ ۲۱/ الف/ ۷۳/ الف/ ۷۴/ ب/ ۷۳/ پ/ ۶۶/ ۷۹/ ۸۰ ۸۱/ آیات: بقره: ۳۰ ص: ۲۶ انعام: ۱۶۵ نمل: ۱۶۲ اسراء: ۷۰ رعد: ۱۱ تکویر: ۸- ۹ هود: ۶۱ آل عمران: ۱۵۹ و ۱۱۰ توبه: ۱۱۲ شوری: ۳۸ رعد: ۱۱ و ۱ طور: ۱۶ انسان: ۳ صافات: ۲۴ کهف: ۲۹ انفال: ۵۳ اسراء ۳۶ رعد: ۱۱ مومنین: ۶۲ و ۷۱ فجر: ۱۹ شوری: ۴۲ حجرات: ۱۳ نساء قصص: ۸۳ بقره: ۲۵۶ آل عمران: ۲۰ بلد: ۱۰ توبه: ۶ لقمان: ۲۰ جاثیه: ۱۳ اسراء: ۷۰ نهج البلاغه، خطبه‌ی ۳ و ۲۱۶ نهج البلاغه، نامه ۳۱ / نهج البلاغه نامه ۳۱

	مبانی فقهی - حقوقی	حقّ انسان در تعیین سرنوشت/ وجوب مسئولیت پذیری همه/ حق آزادی در برابر باطل/ توانائی مطالبه کردن/ جایز نبودن انظلام/ نه پذیرش ظلم و نه ظلم کردن/ موازین پاسخگویی در قانون/ برابری در پاسخگویی در نظام اسلامی/ نظارت مستمر مردمی (امر به معروف و نهی از منکر)/ مسئول بودن حاکم اسلامی در قبال حفظ آزادی مردم در محدوده حدود الهی/ مطالبه گری مردم از مسئولین/ حق مردم در پرسشگری/ پاسخگویی وظیفه مسئولین/ النَّصِيحَةُ لِأَيِّمَّةِ الْمُؤْمِنِينَ/ پاسخگویی به میزان اختیارات/ متحمّ دانستن نظام پاسخگویی/ حق نظارت و عزل و نصب مردمی/ پاسخگو بودن همه در مقابل قانون/ اصل بودن سازوکار قانونی/ نداشتن مصونیت آهنین/ رعایت ضوابط شرعی/ رعایت ضوابط اخلاقی/ حرمت انتقاد غیر مسئولانه/ تفکیک نظارت قانونی از اخلال گری/ نفی هرگونه امتیاز ویژه/ درست عمل نکردن= خیانت به امانت/ حرمت زیر بار رفتن زور/ حرام بودن کتمان حقیقت/ حق شفافیت/ همه مسئول در امر حکومت/ حقّ متقابل مردم و حاکم	۲۸/ ۳۳/ ۳۷/ ج۱۳۸/ الف/ ۱۳۹/ الف / ۳۹/ ۳۹/ پ۳۹/ الف/ ۱۴۵/ الف/ ۴۱/ ب/ ۲۴/ ت/ ۲۴/ د/ ۲۴/ پ/ ۲۷/ ۲۴/ ث/ ۲۴/ ج/ ۲۸/ پ/ ۲۷/ ت/ ۲۸/ ب/ ۲۰/ ب ۱۸/ ت/ ۱۴/ ر/ ۹/ الف/ ۱۱/ ۶۶/ ۴۴/ ۴۸/ ۶۷/ ۶۹/ ۶۸/ ۱۷۱/ الف/ ۷۱/ ب/ ۷۲/ ب/ ۷۴/ ۷۵/ ۹۰/ آیات: آل عمران: ۱۱۰ بقره: ۱۹۵ فاطر: ۱۸ اعراف: ۲۹ بقره: ۱۲۸۶ اعراف: ۲۹ نحل: ۹۰ نساء: ۵۸ آل عمران: ۱۸۷ بقره: ۲۷۹/ نساء: ۷۶ نهج البلاغه نامه‌ی ۵ نهج البلاغه نامه‌ی ۵ بحارالانوار ج ۷۲ ص ۳۸ کافی ج ۱، ص ۴۰۳ امالی طوسی، ص ۲۱۷
--	--	--	---

شرایط علی پاسخگویی سیاسی-الهی در اندیشه قرآنی آیت الله خامنه‌ای، منظومه‌ای دقیق و هماهنگ از مبانی اعتقادی، انسانی و حقوقی را ترسیم می‌کند. بر پایه منطوق داده‌بنیاد، شرایط علی نظریه «پاسخگویی سیاسی - الهی» در اندیشه قرآنی معظم له، از چهار کد محوری استخراج شده‌اند که هر یک نقش علی در شکل‌گیری این نظریه ایفا می‌کنند. این شرایط علی، به مثابه زمینه‌سازهای اصلی در ساخت و تثبیت مفاهیم پاسخگویی دینی - سیاسی، نقش بنیادی دارند. ناگفته نماند که این‌ها نه فقط مفروضات، بلکه محورهای تولید معنا و جهت‌دهی به استنباط‌های نظری هستند

الف) توحیدباوری یا خدا ناظری بر همه اعمال: در نظام سیاسی الهی، پاسخگویی با باور عمیق به حضور دائمی و نظارت فراگیر الهی معنا می‌یابد. در این نگاه، هیچ فعلی از نظر خداوند پوشیده نیست و هر عملکردی در محضر علم الهی و نظارت پیامبر(ص) و معصومین(ع) سنجیده می‌شود. انسان، در خلوت و جلوت، با نیات و اعمالش تحت حساب دقیق الهی قرار دارد و فرشتگان، جوارح و قلب به‌عنوان شهود نظام الهی در ارزیابی وی حضور دارند. احساس مسئولیت در برابر خدا، ضامن اصلی صداقت و تقوای سیاسی است. در این زمینه ۱۴۱ آیه در باره این که خدا به ما نزدیک است و ما در محضر خدا هستیم مثلاً أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى. (علق/۱۴) يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ (غافر/۱۹) هُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ (حدید/۴) وجود دارد. علاوه بر این ۱۰ آیه دلالت بر شاهد بودن خداوند دارند مانند اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (بروج/۹) است. در همین راستا، ۱۱ آیه اشاره به محیط بودن خداوند دارند نظیر أَلَا إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطٌ (فصلت/۵۴) آیه هم بر بصیر بودن خداوند نسبت به

اعمال ما، به بندگان، و .. تصریح دارند. مانند بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ. (بقره/۹۶) آیه نیز ناظر بر علیم بودن خداوند پیرامون اعمال و تفکر انسان هستند. مثلاً بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (بقره/۲۹) علاوه بر این آیات، فرشتگان ناظر هم در قرآن یاد شده است. مانند ما یلفظ من قول الا لدیه رقیب و عتید (ق:۱۸) و یا و ان علیکم لحافظین، کراما کاتبین، یعلمون ما تفعلون (انفطار: ۱۰-۱۲)

ب) آخرت اندیشی یا باور به حسابرسی قیامت: پاسخگویی در قیامت، نقطه اوج مسئولیت پذیری فردی و اجتماعی در سیاست اسلامی است؛ روزی که اعمال انسان با تجسم ملکوتی، بدون اغماض محاسبه می شود و هیچ عذر و توجیهی پذیرفته نیست. باور به معاد، ایمان به غیب و حضور شهود اخروی مانند بشیر و مبشر و نکیر و منکر، موجب خوشحالی یا افزایش ترس مسئولانه و آمادگی روحی برای بازخواست الهی می شود. اعمال نیک و بد، در قبر و قیامت قرین انسان اند و مسئول، به میزان نعمت ها و اختیاراتش باید پاسخ گو باشد. در این زمینه آیات فراوانی وجود دارد که همه افراد و اعمال در قیامت و در پیشگاه الهی مورد حسابرسی واقع شده و باید پاسخگو باشند. البته آیاتی مانند غاشیه ۲۶ هم هست که به وجود کارگزاران حسابرسی اعمال مردم اشاره دارند. بخشی از آیات مانند شعراء: ۱۱۲-۱۱۳ مطففین: ۳-۶ نشان می دهند می دهند تنها خداوند عهده دار محاسبه است و حسابرسی و پاسخگویی در محضر الهی می باشد. برخی از آیات قرآن مانند مجادله: ۷ حجر: ۷ جمعه: ۸ اشاره به هشدار الهی به انسان است دهد. برخی از آیات مانند حجر: ۹۲ بر یقینی و حتمی بودن حسابرسی، از اعمال انسان تأکید دارند. در همین زمینه آیاتی مانند انبیا: ۱ به قریب الوقوع و تخلف ناپذیر بودن حسابرسی، از اعمال مردم نیز تصریح دارد. آیات زیادی مانند لقمان آیه ۱۶ اسراء آیه ۳۶ وجود دارد که به انسان گوشزد می کند که از تمامی اعمال، حتی امور جزئی (زلزل: ۷-۸) و اعمال ظاهری و باطنی مورد حسابرسی در قیامت قرار می گیرد. علاوه بر این آیات متعددی (آل عمران: ۳۰ کهف: ۴۲ بقره: ۱۷۴ نساء: ۱۰) ناظر بر تجسم اعمال در آخرت است. از نظر قرآن کریم مانند اعراف آیه ۸-۹ و مؤمنون آیه ۱۰۲-۱۰۳ انبیاء آیه ۴۷ این حساب رسی دقیق و مبتنی بر ترازوی عدل است

ج) انسان شناسی کرامت محور در نظام پاسخگویی: نظام پاسخگویی کرامت محور در اندیشه قرآنی آیت الله خامنه ای مبتنی بر انسان شناسی خاص اسلام است؛ انسان در این منظومه، خلیفه الهی (بقره: ۳۰) است که از کرامت ذاتی و اکتسابی ((اسراء: ۷۰ بقره: ۲۹) برخوردار بوده و آزاد آفریده شده، اما این آزادی به مثابه تکلیفی الهی تلقی می گردد که باید آگاهانه به دست آید. این نظام بر وجود انسان مختار، مکلف، متعهد و مسئولیت پذیر استوار است (عنکبوت: ۲) و اصولی چون حق انتخاب، مالکیت مردم بر سرنوشت کشور، به آن عمق و مشروعیت بیشتری می بخشد. از منظر اسلامی، انسان در برابر حق الله و حق الناس مسئول است؛ از همین رو، نظام پاسخگویی نه تنها سازوکاری اجرایی، بلکه ساختاری راهبردی است که جایگاه انسان را در فرآیند پرسشگری، پاسخ خواهی و پاسخ دهی تعیین می کند..

د) مبانی حقوقی و حق الناس بودن پاسخگویی: نظام اسلامی بر پاسخگویی مبتنی بر ضوابط شرعی و قانونی بنا شده است. حق مردم در تعیین سرنوشت، پرسشگری، مطالبه گری و نظارت بر مسئولان، از اصول خدشه ناپذیر این نظام است. در این منظومه، نه ظلم پذیری جایز است و نه ظلم کردن، و پاسخگویی باید متناسب با اختیارات، قابل نقد، شفاف و بدون مصونیت ویژه باشد. رعایت حدود الهی، اخلاق اجتماعی و شفافیت در اعمال، ضامن تحقق عدالت و تثبیت نظام پاسخ گو در عرصه حکمرانی اسلامی است. براساس اندیشه قرآنی آیت الله خامنه ای حق الله نه رقیب و نه در تضاد حق الناس است

اعتبار همه حقوق مردم، ناشی از حاکمیت و حکم الهی است، تعرض به این حقوق مردم جنگ با خدا شمرده می‌شود (۱۳۸۰/۱۲/۲۳). امام علی (ع) می‌فرماید: «خداوند حقوق بندگان را مقدم بر حقوق خود قرار داده و کسی که حقوق بندگان را رعایت کند حقوق خدا را نیز رعایت خواهد کرد.» (رسولی محلاتی، ۱۳۹۲ ج ۱: ۶۲۰)

شرایط زمینه‌ای

مفاهیم	مقوله های اولیه	مقوله های ثانویه (کدهای محوری)
بیانات: ع/ح/ع/خ/ب/الف/۱۴/ز/۱۴/از ۱۴/س/۱۴/ش/۱۴/ط/۱۴/ال/۱۴/م/۱۴/ان/۱۴/و/۱۴/اه ۱۴/ای/۱۴/الف/۱۴/الف/۱۴/۲/الف/۳/ ۱۴/الف/۱۴/۴/الف/۵/الف/۱۴/۶/الف/۹/الف/۱۰/۱۴/ الف ۱۱/۷۳/ت/۷۳/ث/۷۳/ج/۷۶/۷۷/۷۸/۱۴/ الف ۱۵/الف ۱۴/الف ۱۵/الف ۱۶/ الف/۱۵/ب/۱۵/پ/۱۵/ت/۱۵/ث/۱۵/ج/۱۵/چ/۱۵/ح/۱۵/ خ/۱۵/د/۱۵/ذ/۱۵/ر/۱۶/الف ۱۶/ ب/۱۶/پ/۱۶/ت/۱۶/الف ۱۷/الف ۱۷/ج/۱۸/الف/ب/۱۸/ پ/۱۸/ت/۱۹/پ/۲۰/پ/۲۰/ث/۲۴/ب/۲۵/الف/۳۳/ب ۳۱/ذ/۳۱/ذ/۳۱/ر/۳۱/ز/۳۱/س/۳۱/ش/۸۲/۸۳/۸۴/ ۸۵/ آیات: توبه: ۶۱ حدید: ۲۵ انفال: ۶۲ بقره: ۱۴۸ انفال: ۶۲ شوری: ۳۸ حجر: ۱۲۵ آل عمران: ۱۶۴ مدثر: ۳۸ شوری: ۴۲ امالی ص ۲۴۶ نهج البلاغه، خطبه ۱۶۶ و خطبه ۳،	مردم یک رکن مشروعیت/ مردم صاحبان مردم‌سالاری اسلامی/ مردم‌سالاری یک تکلیف/ حق مردم‌سالاری دینی/ انکارناپذیری رأی و خواست مردم/ جدایی ناپذیری ولایت و مردم/ مردم و جامعه تکیه گاه دین/ مردم صاحب کشور و آینده آن/ ایمان به مردم/ مردم صاحب تدبیر در همه امور/ مردم سهامداران نظام/ پاسخگویی به میزان اختیارات/ وظیفه خدمت به مردم/ تکیه خیمه نظام بر آراء مردم/ اصل مشورت و مشارکت‌پذیری/ مسئولیت همگانی (کلکم راع)/ جدایی ناپذیری ولایت و مردم/ مسئولیت مضاعف/ تناسب اختیارات و مسئولیت‌ها/ پاسخگویی همه مدیران/ پاسخگویی نسبت به تصمیمات/ نهادینه‌سازی پاسخگویی در قوا/ شفافیت قوا در پاسخگویی/ مجلس به عنوان ضامن سلامت نظام/ وجود امکان نقد و بازخواست مردمی/ پاسخگویی مدیران پس از اتمام مسئولیت/	شرایط زمینه‌ای

بیانات: ۱۲/الف/ ۲/ ۶ت/ ۶ج/ ۸/ ۱۰/ ۱۱/ ۱۴/ ۱۴ع/ ۱۴/ ۱۴/ ۱۷ج/ ۱۷ت/ ۲۵پ/ ۲۹الف/ ۳۳/ ۳۳/ ۳۳/ ۳۵ب/ ۳۶پ/ ۳۹الف/ ۳۹ب/ ۳۸الف/ ۳۹پ/ ۴۰الف/ ۴۱الف/ ۴۲الف/ ۴۳ف/ ۴۴/ ۴۵الف/ ۴۵ب/ ۴۹/ ۵۱/ ۵۵/ ۶۴/ ۶۷/ ۶۸/ ۷۱الف/ ۷۱ب/ ۷۷/ ۷۸/ ۸۳/ ۸۶/ ۸۷/ ۹۱ آیات: آل عمران: ۱۰۴ و ۱۱۰ آل عمران: ۱۰۴ نحل: ۴۳ بقره ۲۶۰ انعام: ۶۳ و ۶۴ رعد: ۱۶ مومنون: ۸۷ و ۹۰ مدثر: ۳۸ تکویر: ۲۶ سیا: ۴۶ انفال: ۲۷ نساء: ۵۸ شعرا: ۲۱۵ توبه: ۱۲۸ مائده: ۶۹ آل عمران: ۱۵۹ و ۱۰۳ زمر: ۱۷-۱۸ آل عمران: ۱۰۴ حجرات: ۱۲ و ۱۸ بقره: ۲۴۷ صف: ۴ اسراء: ۵۷ انعام: ۱۵ لقمان: ۱۸ و ۲۷ رعد: ۱۹/ ۲۰ مومنون: ۸ بقره/ ۴۲ ق/ ۴۹ شعرا: ۱۸۳ عصر: ۱ تا ۴ آل عمران: ۱۰۴ و ۱۱۰ و ۱۱۴ اعراف: ۱۵۷ حج: ۴۱ لقمان: ۱۷ توبه ۷۱ خطبه ۱۳۱، ۳، ۱۶۷ و ۲۱۶ و ۳۴ و ۲۱۶ نهج البلاغه نامه ۵۳ نامه ۵۳ و حکمت ۷۳ بحارالانوار، ج ۷۱، ص ۳۱۵، ح ۷۲ تحف العقول، ص. ۴۸۹. بحار الانوار، ح ۶۷، ص. ۲۸۴ اصول کافر، ح ۱، ص. ۴۰۳.	مطالبه گری مردم/پرسشگری مردم پذیرش حق مردم در پرسشگری/مسئولیت پذیری/امین مردم (حکومت امانت مردم دانستن/خادم خدمتگذار بودن/ایمان و اعتماد مردم /تقوای سیاسی/فرهنگ نقدپذیری و گفت و گو/آگاهی مردم از حقوق/پایبندی به اصول مردم سالاری/شجاعت در پذیرش قصور و اصلاح مسیر سیاست ها/ترس از عذاب الهی/پرهیز از تکبر در مواجهه با مردم/پایبندی به عهد و پیمان/اعتماد مردم به عملکرد دولت/ایجاد اعتماد عمومی/شفافیت در رسیدگی به ظلم/احتیاط در گفتار مسئولان/مسئولیت پذیری در نظم اجتماعی/پویایی نظام از طریق بازخورد/درک متقابل حاکمیت و ملت/شفافیت به مثابه ابزار اعتمادساز/رواج دادن امر به معروف و نهی از منکر/رواج دادن نصیحت ائمه مسلمین/حق نظارت و عزل و نصب مردمی/	فرهنگ پاسخگویی
---	--	------------------------------

به مأموریت‌ها، اهداف انقلاب، عدالت‌محوری، رفع فساد، تولید علم و کاهش شکاف‌های اجتماعی پاسخ‌گو باشند(نحل:۹۰). حتی نهاد رهبری، با در نظر گرفتن میزان مسؤولیت خود، در قبال حفظ جهت‌گیری انقلاب، نیروهای مسلح و مسائل اجتماعی موظف به شفافیت است. گزارش‌گیری منظم، خودنظارتی مجلس، تبیین صادقانه عملکرد دولت و تریبون نماز جمعه، همه به مثابه ابزارهای ساختاری پاسخگویی عمل می‌کنند. این رویکرد، حکمرانی را در همه سطوح به پاسخگویی عینی و دقیق ملزم می‌سازد.

ج) فرهنگ پاسخگویی: فرهنگ پاسخگویی مجموعه‌ای از ارزش‌ها، باورها، هنجارها و رفتارهایی است که در یک نظام سیاسی وجود دارد و بر نحوه عملکرد و تعامل کارگزاران با مردم و افکار عمومی تأثیر می‌گذارد. فرهنگ پاسخگویی رکن سوم شرایط زمینه‌ای در اندیشه قرآنی آیت الله خامنه‌ای است که پاسخگویی را از یک وظیفه اداری، به فضیلت اخلاقی و اجتماعی ارتقاء می‌دهد. **برای شکل‌گیری فرهنگ پاسخ‌گویی، عواملی مانند پرسشگری مردم، مطالبه‌گری، آگاهی از حقوق، تقوای مسئولان و پذیرش نقد ضروری هستند.** حکومت، امانت مردم دانسته شده و مسئولان به عنوان خادمان مردم باید با احتیاط در گفتار، شجاعت در پذیرش قصور و پابندی به عهد عمل کنند. شفافیت به مثابه ابزار اعتمادساز، موجب تقویت درک متقابل حاکمیت و ملت و پویایی نظام می‌شود. ترویج امر به معروف و نهی از منکر و نصیحت ائمه مسلمین، فرهنگ پاسخگویی را ریشه‌دار و متعامل با اراده عمومی و ضوابط الهی معرفی می‌کند. این مؤلفه‌ها، مهم‌ترین زمینه اجتماعی برای اجرای مؤثر راهبردهای پاسخگویی از نظر معظم له است.

در مجموع، این سه محور زمینه‌ای، ساخت نظری شرایط خاصی را فراهم می‌کنند که در آن راهبردهای پاسخگویی سیاسی - الهی، امکان تحقق یافته و در تعامل با کنشگران نظام اسلامی معنا و اثربخشی پیدا می‌کند.

شرایط مداخله

مفاهیم	مقوله های اولیه	مقوله های ثانویه کدهای محوری
بیانات: ۳۵ب/۱۹ب/۲۸ب/۳۱پ/۱۷ج/۲۳/۲۴الف/۲۴ ۲۵ث/۲۵ج/۱۵ث/۲۱ث آیات: کهف:۶۸ شوری: ۳۸ آل عمران: ۱۸۷ حجرات/۹ احزاب، آیه ۲۲ یس: ۵۲ مریم: ۵۴ ممتحنه: ۴: توبه: ۱۱۴ سبأ: ۳ اسراء: ۳۶ تکوثر: ۸ توبه ۷۱ لقمان:۱۷ آل عمران:۱۰۴ نهج البلاغه، نامه ۵۰ نامه ۵۳ خطبه ۳۴ خطبه	شفافیت و تبیین نتایج/ پاسخگویی زمان‌بندی شده/ نهادینه‌سازی نظارت مردمی/اعتمادسازی از طریق پاسخگویی صادقانه/ایجاد فضای پاسخگویی مستقیم/حفظ حریت و صراحت مجلس/پرهیز از روش‌های غیرقانونی/ضرورت پاسخگویی مبتنی بر واقعیات/نهادینه شدن پاسخگویی/پاسخگویی تفکیک‌شده بر اساس سطوح/آمادگی دائمی برای پاسخگویی/ صادق الوعد	شرایط مداخله

		تبلیغات پوپولیستی و و غیرواقعی/وعده‌های غیرعملی	۲۱۶ حکمت ۳۷۴ بحار الأنوار ج ۷۲ : ۳۸
	عوامل بازدارنده	در انتخابات/اولویت جذابیت‌های کوتاه‌مدت/کاهش تعامل پس از کسب رأی/تبدیل رابطه نمایندگی به یکطرفه/ضعف سازوکارهای نهادی/نبود ضمانت اجرایی/عادی‌انگاری پاسخگو نبودن/کم‌توقعی مردم/ نگرش آمرانه («أمر فاطع»)/تبدیل مسئولیت به ابزار استبداد/از بین رفتن انتقادپذیری/غفلت‌ها و کوتاهی‌ها/ بدعمل کردن‌ها/تنبلی‌ها در پاسخگویی/پرسشگری بدون علم/محافظه‌کاری	بیانات: ۳۳/ث/۳۳/ج/۳۳/ج/۳۳/ح/۳۳/خ/۳۳/ذ/۳۳/ر ۳۳/ش/۳۳/ص/۳۳/ض/۳۴/ل/۳۴/ف/۳۴/ب/۳۴/پ ۳۹/ب/۲/الف/۳۹/ب/۸۸/۱۰۱ آیات: انبیاء : ۷ /إسراء: ۳۶ توبه: ۷۷ صف: ۲ و ۳ صافات: ۲۴ اسراء: ۷۰ غاشیه ۲۱-۲۲ كهف: ۶ مائده: ۷۸-۷۹ اعراف: ۲۰۵ آل عمران: ۱۳۳ اسراء: ۳۶ نهج البلاغه، خطبه ۱۶۷ و ۲۱۶ نامه ۵۳

در نظریه «پاسخگویی سیاسی - الهی» در اندیشه قرآنی رهبر معظم انقلاب، شرایط مداخله‌گر مجموعه‌ای از متغیرهای واسطه‌اند که به‌عنوان عوامل تسهیل‌کننده یا بازدارنده، به‌طور مستقیم بر نحوه تحقق راهبردهای پاسخگویی اثرگذارند و جهت‌گیری عملی کنشگران را شکل می‌دهند:

الف) عوامل تسهیل‌کننده فضای اجرایی پاسخگویی در نظام اسلامی، در صورتی مسیر خود را با موفقیت طی خواهد کرد که بسترهایی چون شفافیت در تبیین نتایج، زمان‌بندی منظم در گزارش‌دهی و نهادینه‌شدن نظارت مردمی به‌درستی فراهم شوند. اعتمادسازی از طریق پاسخگویی صادقانه، ایجاد ارتباط مستقیم و صریح با مردم، پرهیز از روش‌های غیرقانونی و حفظ حریت و استقلال نهادهایی مانند مجلس، موجب پویایی این فرآیند می‌شود. همچنین تفکیک سطح‌بندی‌شده پاسخگویی، آمادگی دائمی مسئولان برای گزارش‌دهی و وفای به عهد، موانع عملی راهبردهای پاسخگویی را کاهش داده و تحقق نظام پاسخگویی حکیمانه را تسهیل می‌کند.

ب) عوامل بازدارنده در مقابل، عواملی هستند که به‌طور جدی مسیر تحقق پاسخگویی را محدود می‌کنند؛ در واقع عوامل بازدارنده پاسخگویی سیاسی-الهی در اندیشه قرآنی آیت الله خامنه‌ای می‌تواند تحت تأثیر موانعی قرار گیرد که از مشروعیت و شفافیت فرآیندهای حکمرانی را بکاهد؛ به‌طور نمونه تبلیغات پوپولیستی و وعده‌های غیرواقعی انتخاباتی با هدایت افکار عمومی به سوی جذابیت‌های زودگذر، رابطه مسئول و مردم را از تعامل دوسویه به ارتباط یک‌طرفه و نمایشی تقلیل می‌دهد. ضعف ضمانت‌های اجرایی در سازوکارهای نهادی، در کنار عادی‌انگاری پاسخگو نبودن توسط برخی مسئولان، موجب فرسایش اعتماد عمومی و کاهش مطالبه‌گری مردمی می‌شود. افزون بر آن، تبدیل مسئولیت به ابزار قدرت‌ورزی استبدادی، کاهش نقدپذیری سیاسی و ظهور نگرش‌های آمرانه که با ادبیات «أمر فاطیع» تبیین می‌شوند، روح تعامل، اصلاح و مشارکت را از ساختار حکمرانی الهی دور می‌سازند. در نهایت، تنبلی در پاسخگویی، غفلت مدیریتی و پرسشگری غیرعالمانه از سوی جامعه، فرآیند بازخورد مؤثر را مختل کرده و مانع پویایی نظام پاسخگو می‌شود.

راهبردها

مقوله های ثانویه کدهای محوری	مقوله های اولیه	مفاهیم	
---------------------------------	--------------------	--------	--

	راهبردهای ساختاری پاسخگویی	پاسخگویی تفصیلی قوا/نهادینه سازی نظارت مردمی/ پاسخگویی پیشگیرانه/ خودارزیابی دوره‌ای/ تدوین قوانین تسهیل کننده/ ضرورت شفافیت در قانونگذاری/ شفافیت در تمام سطوح مدیریتی/ لزوم پاسخگو بودن هر مقام در حد وظایف خود/ حاکمیت قانون به عنوان اصل بنیادین/ امکان نقد و بازخواست قانونی/ گزارش دهی شفاف و متوازن/ جلب اعتماد از طریق شفافیت/ بیمه سازی حفظ نظام با پاسخگویی/ برنامه ریزی برای قانونمند کردن حق شفافیت/ رفع عوامل نقاط منفی/ پرهیز از روش های غیرقانونی در بررسی عملکردها/پرهیز از پاسخگویی غیر کارشناسی/ پاسخگویی مبتنی بر واقعیات و داده های دقیق/ بهبود مستمر عملکرد/ برنامه ریزی برای تحقق اهداف مطالبه شده	۱۴/ش/۱۴/ص/۱۴/ط/۲۸/ث/۱۴/الف/۸/۱۴ الف/۱۷/۱۴/الف/۱۸/پ/۱۵/ج/۱۵/ح/۱۶/ت/ ج/۱۷/ار/۲۶/الف/۷۳/ج/ ب/۳۱/ب/۱۴/الف/۷/ی/۱۴/الف/۷/الف ۱۴/۱۲/الف/۱۴/ذ/۱۴/ع/۳۲/ج/۲۴/د/ ت/۲۵/ت/۲۵/ب/۲۸/پ آیات: صافات: ۲۴ شوری: ۳۸ حشر: ۱۸ آل عمران: ۱۰۴ مائده: ۴۹ نساء: ۵۸ مدثر: ۳۸ یوسف: ۴۰ نهج البلاغه نامه ۵۳ حکمت ۳۴۷ حکمت ۲۸۹ حکمت ۲۹۵ خطبه ۴۰ خطبه ۱۶۷ خطبه ۱۲۵
	راهبردهای ارتباطات عمومی	دارای جنبه نظارتی و ارتباطی/ پاسخگویی مردمی و الهی/ پاسخگویی، یک نوع کارنامه خوانی پاسخگویی به مثابه خود ارزیابی یا خودنظارتی/ پاسخگویی نوعی گزارش عملکرد آن به مردم/ پاسخگویی، نوعی ارزیابی بیرونی (نظارت اجتماعی)/ پرسشگری روی دیگر پاسخگویی پاسخگویی صادقانه/ پاسخگویی عادلانه/ اقناع سازی با صداقت/ پاسخگویی مستقیم به مردم/ پرهیز از پاسخگویی احساسی/ ضرورت پاسخگویی مبتنی بر داده ها/ لزوم برطرف کردن سوءظن مردم/ شفافیت عملکردی قوا و نهادها/ پاسخگویی فعال/ جلب اعتماد مردم از طریق شفافیت/ پاسخگویی دوره ای به مردم/ پاسخگویی تفصیلی قوا و مسئولان	۱۷/ث/۱۷/پ/۱۶/ج/۲۵/ت/۲۵/ب/۴۵/الف/۲۵/الف/ ج/۳۱/ ۳۲/پ/۱۷/ار/۱۲/الف/۶/ز/۱۴/ت/۱۴/ث/ ج/۱۴/ا/۳۶/ت/۱۷/الف/۲۸/ج/۱۴/ش/۱۴/ص ۱۴/ط آیات: عصر: ۳ بقره: ۴۲ نحل: ۱۲۵ توبه: ۱۱۹ و ۱۰۵ آل عمران: ۱۵۹ حجرات: ۱۲ صافات: ۲۴ یوسف: ۱۰۸ انعام: ۱۵۲ اسراء: ۳۶ شوری: ۳۸ نساء: ۱ حدید: ۴ احزاب: ۷۲ یس: ۱۲/ حشر: ۱۸ توبه: ۳۵ نمل: ۹۰/ نهج البلاغه، خطبه ۵۳ و ۲۱۶ و ۱۶ نامه ۲۵ و ۵۳ حکمت ۳۳ حکمت ۸۲ و ۲۱۱
	راهبردهای فرهنگی، تربیتی و آموزشی	لزوم تدابیر عملی برای فرهنگ اسلامی/ تقویت فرهنگ تصمیم گیری عقلانی/ ترویج پاسخگویی به عنوان ارزش اسلامی/ تبدیل به گفتمان عمومی/ تلاش برای رایج شدن پاسخگویی به عنوان مفاهیم قرآنی/ جهت دهی به افکار عمومی به مثابه نیروی مطالبه گر/ ترویج فرهنگ مطالبه گری منطقی و به دور از تندروی/ ترویج فرهنگ انتقاد منطقی، مستدل و به دور از افراط و تفریط در بیان/ به روز کردن روش های پاسخگویی در منظومه ی معرفتی اسلام/ تبدیل کردن به یک ملت مطالبه گر/ فرهنگ سازی شکرگزاری از نعمت مسئولیت/ گفتمان شدن حرمت کتمان حقیقت در بین مسئولان/ تعمیق باور به پاسخگو بودن همه در قیامت با آموزش و تربیت/	۱۴/ای/۳۲/ج/۹۸/۹۹/۱۰۰/۱۰۲/الف/۱۰۲/ ب/۱۰۳/۱۰۴/۱۰۵/۱۰۶/۷۲/ج/۷۱/پ آیات: توبه: ۷۱ آل عمران: ۱۵۹ اسراء: ۳۶ آل عمران : ۱۰۴ نحل: ۱۲۵ توبه: ۷۱ سوره ابراهیم: ۷ یس: ۶۵ بقره: ۱۵۹ نهج البلاغه خطبه ۱۵۴ خطبه ۲۱۰

در چارچوب نظریه داده بنیاد با رویکرد اشتروس - کوربین، راهبردها به مثابه کنش های سازمان یافته ای شناخته می شوند که در پاسخ به پدیده محوری پاسخگویی سیاسی - الهی شکل می گیرند و تحت تأثیر شرایط علی، زمینه ای و مداخله گر جهت گیری می کنند. سه کد راهبردی به دست آمده از اندیشه قرآنی آیت الله خامنه ای در این تحقیق، به شرح زیر قابل تبیین اند:

الف) راهبردهای ساختاری پاسخگویی: در اندیشه قرآنی آیت الله خامنه‌ای این راهبردها با هدف تقویت زیرساخت‌های اجرایی پاسخگویی، بر عناصر ساختاری، قانون‌مداری و نهادسازی مبتنی‌اند. در این مسیر، پاسخگویی تفصیلی قوای سه‌گانه، نهادینه‌سازی نظارت مردمی و استقرار خودارزیابی دوره‌ای، زمینه‌ساز افزایش شفافیت و اعتماد عمومی می‌شود. تدوین قوانین تسهیل‌کننده و الزام پاسخگو بودن هر مقام در حد وظایف خود، اصل بنیادین حاکمیت قانون را حفظ کرده و امکان نقد و بازخواست قانونی را فراهم می‌سازد. همچنین گزارش‌دهی شفاف و متوازن و پرهیز از روش‌های غیرکارشناسی، سبب تحقق بهبود مستمر عملکرد و تحقق اهداف مطالبه‌شده در حکمرانی اسلامی می‌شود. در این بررسی رویکرد قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای به امر پاسخگویی سیاسی را به نوعی می‌توان حداکثری توصیف کرد؛ به نحوی که از نظر ایشان در عرصه پاسخگویی استثناء وجود ندارد مسئولان باید پاسخگویی هر تصمیمی باشند که گرفته‌اند و یا پاسخگویی هر سخنی باشند که بیان کرده‌اند (۱۳۸۳/۶/۴)

ب) راهبردهای ارتباطات عمومی: این راهبردها ناظر بر کنش‌های ارتباطی مسئولان با جامعه هستند که در جهت اعتمادسازی و اقناع عمومی تعریف می‌شوند. پاسخگویی صادقانه و عادلانه، اقناع‌سازی مبتنی بر داده‌های دقیق، و پرهیز از پاسخگویی احساسی، سازوکارهایی برای بیان واقعیت با رعایت اصول اخلاقی و تخصصی‌اند. پاسخگویی مستقیم به مردم، فعال‌سازی تعامل شفاف نهادها و رفع سوءظن‌ها، موجب افزایش سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی می‌شود. در این راستا، مسئولان با ابتکار در شفاف‌سازی عملکرد و فعال بودن در اطلاع‌رسانی، به‌صورت مؤثر به نیازهای ارتباطی جامعه پاسخ می‌دهند.

ج) راهبردهای فرهنگی، تربیتی و آموزشی: این دسته از راهبردها در اندیشه قرآنی ایشان در پاسخ به پدیده محوری، با هدف تحول نگرشی و رفتاری در سطوح جامعه تعریف می‌شوند. ترویج پاسخگویی به عنوان ارزش قرآنی و اسلامی، تقویت تصمیم‌گیری عقلانی و تبدیل آن به گفتمان عمومی، مقدمات ایجاد جامعه‌ای مطالبه‌گر را فراهم می‌آورد. آموزش مفاهیم پاسخگویی، تبیین حرمت کتمان حقیقت، و فرهنگ‌سازی شکرگزاری از نعمت مسئولیت، بنیانی برای تربیت شهروندانی مسئول و آگاه ایجاد می‌کند. همچنین به‌روزرسانی شیوه‌های پاسخگویی در منظومه معرفتی اسلام، زمینه‌ای برای نهادینه‌سازی کنش‌های منطبق بر آموزه‌های قرآنی فراهم می‌سازد.

پیامدها

کد	مفاهیم	مقوله‌های اولیه	مقوله‌های ثانویه (کدهای محوری)
۱۴ الف ۱۲/ ۱۴ ظ ۱۴/ ۹۲/ ۹۱ ظ ۱۴/ ۸/ گ ۳۱ ث/ ۳۶ ظ ۲/ ۶ ط/ ۱۴ ح/ ۱۴ د/ ۲۶ الف ۱۴ الف ۱۹/ ۳۱ چ ۲۶/ ب آیات: شوری: ۳۸ آل عمران: توبه: نحل: ۱۲۵ نهیج البلاغه نامه ۵۳ خطبه ۱۲۷	اعتماد عمومی به نظام/ اعتماد مردم به عملکرد مثبت دولت/ کارآمدی نظام/ تقویت مردمسالاری دینی/ رضایت مردم و رضای الهی/ افزایش کیفیت سیاست‌گذاری‌ها/ مشروعیت حکومت/ پویایی نظام از طریق بازخورد/ ایجاد درک متقابل/ نزول برکات الهی/ مؤثر بودن مردم در انتخاب‌ها/ تأثیر بر نظم و احترام اجتماعی/ شناخت نقاط ضعف و قوت خود/ تشویق‌کننده کار/ حفظ و تداوم نظام اسلامی/ برطرف شدن ضعف‌ها و کمبودها/ فرصتی برای روشنگری/ فرصتی برای اصلاح و ارتباط مؤثر با مردم/ بازدارندگی در مقابل تهدیدات	پیامدهای مطلوب	

	پیامدهای نامطلوب)	مردم سالاری ناقص / بی‌اعتمادی سیاسی / تزلزل در مشروعیت / تضعیف مشارکت / نارضایتی مردم / مردم سالاری ناقص بدون پاسخگویی / نمایشی شدن مردم سالاری در نبود پاسخگویی / شیوع عمل مطلق العنان / تضعیف سازوکارهای / اصلاح‌پذیری / موضع‌گیری سیاسی به‌جای / وضع‌گیری مسئولانه علیه نظام / فرار مسئولان از بار اجتماعی تصمیمات / از بین رفتن روحیه اصلاح‌گری / عادی‌انگاری بی‌پاسخگویی / کاهش تعامل با مردم / تضعیف کارآمدی نهادهای اجرایی و نظارتی
--	-------------------------------	---

در نظریه داده‌بنیاد پاسخگویی سیاسی - الهی، پیامدها به‌عنوان خروجی‌های مستقیم راهبردها، نقش ارزشی و کارکردی در ارزیابی اثربخشی کنش‌ها دارند و به دو دسته مطلوب و نامطلوب تقسیم می‌شوند:

الف) پیامدهای مطلوب: اجرای موفق راهبردهای نهادی، ارتباطی و فرهنگی در چارچوب پاسخگویی سیاسی - الهی، منجر به تحقق آثاری چون رضایت مردم و رضایت الهی، افزایش کیفیت سیاست‌گذاری‌ها، و تقویت مشروعیت حکومت اسلامی می‌شود. در این فرآیند، پویایی نظام از طریق بازخوردهای مردمی، شناخت دقیق نقاط ضعف و قوت مسئولان، و ایجاد درک متقابل میان ملت و حاکمیت رخ می‌دهد. اثرات معنوی نظیر نزول برکات الهی و حفظ و تداوم نظام اسلامی، در کنار آثار اجتماعی همچون افزایش نظم، احترام و تشویق به کار، زمینه‌ای برای اصلاح عملکردها، روشنگری عمومی و ایجاد بازدارندگی در برابر تهدیدات سیاسی و اخلاقی فراهم می‌کند.

ب) پیامدهای نامطلوب: پیامدهای نامطلوب در این بررسی هشداردهنده شکست راهبردها، اختلال در رابطه شرایط علی با پدیده محوری، یا تضعیف زمینه‌های حمایت‌کننده و شرایط مداخله‌گر است. از این رو، عدم تحقق پاسخگویی سیاسی - الهی و ضعف در به‌کارگیری راهبردهای مناسب، پیامدهایی منفی و ساختارشکن به دنبال دارد. مردم سالاری ناقص، بی‌اعتمادی سیاسی، و تزلزل در مشروعیت حکومت موجب سستی در مشارکت عمومی و بروز نارضایتی‌های گسترده می‌شود. در چنین فضایی، نمایشی شدن تعاملات سیاسی، شیوع رفتارهای مطلق‌العنان، و تضعیف سازوکارهای اصلاح‌پذیر، بستر آسیب‌زایی برای انسجام نظام فراهم می‌سازند. همچنین فرار مسئولان از بار تصمیمات اجتماعی، کاهش تعامل با مردم و از بین رفتن روحیه اصلاح‌گری، وضعیت پاسخگویی را به سمت عادی‌انگاری بی‌پاسخگویی سوق می‌دهد و در نهایت، کارآمدی نهادهای اجرایی و نظارتی به‌شدت تضعیف خواهد شد.

۴-۲. کدگذاری انتخابی

در فرآیند کدگذاری انتخابی، نگارش خط داستان نظری یکی از مهم‌ترین مراحل نظریه‌پردازی است که به تلفیق مقوله‌ها و سامان‌دهی آن‌ها حول پدیده مرکزی می‌پردازد. در مقاله حاضر، مقوله‌ی محوری «پاسخگویی چندلایه‌ی حکیمانه‌ی الهی-سیاسی» بر اساس داده‌های گردآوری‌شده از بیانات آیت‌الله خامنه‌ای انتخاب شده و محور تحلیل نظری قرار گرفته است. این خط داستانی، با هدف ایجاد انسجام معنایی میان مفاهیم استخراج‌شده، نمایی جامع از روابط بین مقوله‌ها و نحوه‌ی شکل‌گیری الگوی نهایی پاسخگویی را ترسیم می‌کند. براین پایه، **مقوله محوری نه تنها** وجه مدیریتی پاسخگویی را در نظر می‌گیرد، بلکه آن را در منظومه‌ای از آموزه‌های قرآنی، مسئولیت‌های اخروی، الزامات اجتماعی و ساختارهای اجرایی پیوند می‌زند؛ به گونه‌ای که مخاطب را با نگرش توحیدی، ولایی و عقلانی در عرصه حکمرانی مواجه می‌سازد.

پاسخگویی در اندیشه قرآنی آیت الله خامنه‌ای، بر پایه‌ی هم‌نشینی سنجیده‌ی عناصر سیاسی، الهی و ساختاری بنا شده است. این الگو با شرایط علیّ آغاز می‌شود که شامل جایگاه انسان به‌عنوان خلیفه‌الله، کرامت ذاتی، مسئولیت‌پذیری در برابر خدا و مردم، باور به حضور دائمی حضرت حق (توحیدباوری) و یقین به بازخواست اخروی (آخرت‌اندیشی) است. چنین بنیان‌های اعتقادی، پاسخگویی را از سطح مدیریتی به یک تکلیف الهی ارتقاء داده و بستر شکل‌گیری الگویی حکیمانه و چندلایه را فراهم می‌سازد.

در ادامه، زمینه‌های تسهیل‌گر نظیر مطالبه‌گری آگاهانه‌ی عمومی، فرهنگ نقدپذیری، شفافیت عملکردی و تقوای سیاسی، نقش تعیین‌کننده‌ای در نهادینه‌سازی پاسخگویی ایفا می‌کنند. در برابر آن، موانع مداخله‌گر چون وعده‌های انتخاباتی غیرواقعی، ضعف ساختاری در سازوکارهای اجرایی و محافظه‌کاری سیاسی، مانع از تحقق کامل این الگوی ارزشی می‌شوند. تعامل میان این عوامل، ضرورت طراحی راهبردهای کلیدی را ایجاب می‌کند.

بر همین اساس، راهبردهایی چون تدوین قوانین شفاف، پاسخگویی دوره‌ای، تقویت نهادهای نظارت مردمی و ارتقاء ارتباط مستقیم میان مسئولان و مردم، لایه‌های اجرایی این الگو را شکل می‌دهند. این ساختار در نهایت منجر به پیامدهایی نظیر افزایش مشروعیت سیاسی، رضای الهی و مردمی، تقویت مردم‌سالاری دینی و ارتقاء کارآمدی نظام اسلامی خواهد شد؛ و الگویی نظری عرضه می‌کند که پاسخگویی را در چارچوبی قرآنی، عقلانی و قابل تحقق به تصویر می‌کشد.

با وجود ظرفیت‌های نظری و اجرایی پاسخگویی الهی-سیاسی در اندیشه قرآنی، تحقق عملی این الگو با موانعی مواجه است که از جمله مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به رواج تبلیغات پوپولیستی، وعده‌های غیرواقعی در انتخابات، تضعیف تعامل پس از کسب رأی، ضعف در سازوکارهای نهادی، و عادی‌انگاری بی‌پاسخگویی اشاره کرد. این عوامل مداخله‌گر نه تنها از کارآمدی سازوکارهای نظارتی و ارتباطی می‌کاهند، بلکه موجب کاهش اعتماد عمومی، تزلزل در مشروعیت سیاسی، و آسیب به مشارکت مردمی در فرآیند حکمرانی می‌گردند. در چنین شرایطی، مردم‌سالاری به‌شکل ناقص و نمایشی جلوه‌گر شده و روحیه اصلاح‌گری به‌تدریج تضعیف می‌شود. از این‌رو، نظریه پاسخگویی مورد نظر این مقاله، افزون بر ترسیم عناصر سازنده، راهکارهایی برای شناسایی و خنثی‌سازی این موانع نیز در دل خود دارد تا ضمن تقویت مشروعیت و اخلاق محوری حکومت اسلامی، از آسیب‌های ساختاری و اجتماعی پیشگیری گردد.

شکل (۲) الگوی پاسخگویی سیاسی و الهی در اندیشه قرآنی آیت الله خامنه‌ای (مدظله العالی)

نتیجه گیری

در پرتو تحلیل داده بنیاد از بیانات آیت الله خامنه‌ای در بازه زمانی ۱۳۶۹ تا ۱۴۰۴، الگوی پاسخ‌گویی در سپهر سیاست اسلامی بر پایه اندیشه قرآنی ایشان، به مثابه یک منظومه نظری منسجم تبیین شد. پدیده محوری این نظریه، «پاسخ‌گویی سیاسی - الهی» است؛ مفهومی چندلایه و عمیق بوده و سیاست را از محدوده صرفاً سیاسی فراتر برده، آن را در چهارچوب عبودیت، امانتداری، تعامل اجتماعی و نظارت الهی تعریف می‌کند. این نوع پاسخگویی هم در رابطه با خداوند و روز قیامت معنا می‌یابد و هم در تعامل با مردم، قانون، وجدان فردی و نهادهای حکومتی، به شکل‌گیری مسئولیت‌پذیری ساختاری و اخلاقی منجر می‌شود. در حقیقت، این الگوی منظومه‌ای را می‌توان «نظریه چندمسیری پاسخگویی» نامید که براساس آن مسئول سیاسی باید در پنج سطح به طور همزمان پاسخ‌گو باشد:

پاسخ‌گویی الهی: مسئولیت در برابر خداوند متعال، با تأکید بر ادای امانت، حساب‌رسی اخروی و محاسبه نیات و اعمال در نظام احسن الهی؛ این سطح، مرجع نهایی همه بازخواست‌هاست.

پاسخ‌گویی وجدانی: فعال شدن ندای باطنی و حساسیت نسبت به تقوا، انصاف، و کرامت انسانی؛ این سطح، بازخواست خودانگیخته و دائمی است.

پاسخ‌گویی ولایی: التزام به ارشاد و نظارت ولی فقیه به‌عنوان نهاد هدایت‌گر حکمرانی اسلامی؛ این سطح، پاسداشت جهت‌گیری الهی نظام است.

پاسخ‌گویی تخصصی: حضور در برابر نهادهای قانونی چون مجلس، قوه قضائیه و سازمان‌های نظارتی، در سطح قانون‌مداری و شفافیت نهادی.

پاسخ‌گویی اجتماعی: تعامل دوسویه با مردم، پذیرش حق پرسشگری، و بازتاب‌دهی عملکرد به افکار عمومی؛ این سطح، مؤلفه مشارکت دینی و مردمی است.

شرایط علی این نظریه، چهار مبنای معرفتی و ارزشی را شامل می‌شود: توحیدباوری و خدااناطری بر همه اعمال، آخرت‌گرایی و باور به حساب‌رسی قیامت، انسان‌شناسی و پذیرش حق‌الناس بودن مسئولیت‌ها، و مبانی فقهی - حقوقی الزام‌آور در ساختارهای اسلامی. این عوامل به‌عنوان ستون‌های علی، انگیزه‌های اولیه‌ای برای شکل‌گیری پدیده پاسخ‌گویی ایجاد می‌کنند و مسیر معنایی نظریه را تعیین می‌نمایند. در این چارچوب، مسئولیت سیاسی به مثابه «ادای امانت»، «پاسخ به نعمت»، و «وظیفه شرعی» تبیین می‌شود که در خلوت و جلوت، با علم الهی، مورد سنجش قرار می‌گیرد.

شرایط زمینه‌ای به‌عنوان بستری ساختاری و فرهنگی برای تحقق راهبردها، شامل سه محور مهم‌اند: نخست، ساختار حکومتی متکی بر مردم‌سالاری دینی و مشارکت‌پذیری فعال؛ دوم، وجود نهادهای پاسخ‌گو در تمامی سطوح مدیریتی اعم از قوا، نهاد رهبری، دستگاه‌های فرهنگی، اقتصادی، علمی و اجرایی؛ و سوم، فرهنگ عمومی پاسخ‌گویی که بر پایه‌ی مطالبه‌گری اخلاقی، پذیرش نقد، تقوای سیاسی و شفافیت مسئولان استوار است. این بسترهای ساختاری و فرهنگی، هم اجرای راهبردها را ممکن می‌سازند و هم زمینه‌ساز انتخاب راهکارهای پاسخگو هستند.

شرایط مداخله‌گر نیز نقش واسط و تنظیم‌گر در تکوین راهبردها را دارند. عوامل تسهیل‌کننده مانند شفاف‌سازی، پاسخ‌گویی به‌موقع و زمان‌بندی شده، اعتمادسازی صادقانه، و تفکیک سطوح مسئولیت‌پذیری و پاسخ‌گویی، موجب تحقق‌پذیری راهبردها در عمل می‌شوند. در مقابل، عوامل بازدارنده نظیر وعده‌های غیرواقعی انتخاباتی، عادی‌انگاری عدم پاسخ‌گویی، ضعف سازوکارهای نظارتی و رفتارهای استبدادی، زمینه ناکارآمدی راهبردها و اختلال در اجرای الگوی پیشنهادی پاسخ‌گویی و پیامدهای ساختاری و مشروعیتی را فراهم می‌آورند.

راهبردهای به‌دست‌آمده در پاسخ به پدیده محوری، در سه سطح نهادی، ارتباطی و تربیتی - فرهنگی تدوین شده‌اند. در سطح نهادی، نهادینه‌سازی نظارت مردمی، شفافیت قانونی، خودارزیابی دوره‌ای، و پاسخ‌گویی مبتنی بر داده‌های دقیق تأکید می‌شود. در سطح ارتباطی، تعامل فعال با مردم، اقناع‌سازی صادقانه، پرهیز از پاسخ‌گویی احساسی و جلب اعتماد عمومی مورد توجه قرار گرفته است. در سطح فرهنگی - تربیتی، پرورش جامعه مطالبه‌گر، گفتمان‌سازی و ترویج فرهنگ مسئولیت‌پذیری و پاسخ‌گویی به‌عنوان ارزش قرآنی، و آموزش اصلاح‌پذیری و تقویت تقوای سیاسی تأکید شده است.

پیامدهای اجرای این راهبردها نیز به دو دسته مطلوب و نامطلوب تقسیم می‌شوند. پیامدهای مطلوب شامل ارتقای رضایت مردم و رضایت الهی، مشروعیت حکومت، پویایی نظام، افزایش نظم اجتماعی، حفظ نظام اسلامی، و تقویت اعتماد و بازخوردهای اصلاحی هستند. در مقابل، پیامدهای نامطلوب در صورت فقدان پاسخ‌گویی، شامل تزلزل در مشروعیت،

بی‌اعتمادی سیاسی، مشارکت‌های صوری، مطلق‌العنانی مدیریتی، تضعیف سازوکارهای اصلاح‌پذیر، و کاهش کارآمدی نهادهای اجرایی‌اند. در نتیجه، الگوی پاسخ‌گویی سیاسی - الهی در اندیشه قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای، یک منظومه شناختی، اخلاقی و اجرایی را ترسیم می‌کند که تعامل خدا، خلق و حکومت را در بستر سیاست اسلامی معنا می‌بخشد. الگوی پاسخ‌گویی سیاسی - الهی در اندیشه قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای، دارای ویژگی‌های کلیدی مانند جامعیت معرفتی، چندلایه بودن ارزشی، و پیوند وثیق با انسان‌شناسی و هستی‌شناسی الهی است. در اندیشه سیاسی اسلام، به‌ویژه در تفسیر قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای، پاسخ‌گویی یک منظومه سه بعدی؛ اعتقادی، اخلاقی و سیاسی-نهادی است که هم در زندگی دنیوی و هم در حساب روز قیامت مورد توجه است در مقابل نظریه‌های مدرن حکمرانی، پاسخ‌گویی را تنها در این چهارچوب‌های قوانین و مقررات حقوقی، ساختارهای سازمانی، مکانیسم‌های نظارتی و بازرسی محدود می‌کند.

ویژگی برتر این الگو این است که همه سطوح مسئولیت‌پذیری (دینی، تخصصی و اجتماعی) نه به‌صورت جدا یا در تضاد با هم، بلکه در راستای یکدیگر و تحت نظارت الهی معنا پیدا می‌کنند؛ به عبارت دیگر، انسان به‌عنوان یک مسئول، برای عملکردش در قبال رهبری، مردم و نهادهای مختلف در برابر خداوند پاسخگو است. این دیدگاه در مقایسه با مدل‌های سکولار حکمرانی مدرن، از عمق ایمانی، اصالت اخلاقی و انسجام مسئولیتی بسیار بالاتری برخوردار است و حکمرانی را از سطح وظیفه‌گرایی تکنیکی، به سطح بندگی و رشد انسان متعهد ارتقا می‌دهد.

پیشنهاها

با توجه به نتایج به‌دست‌آمده در این پژوهش، ضرورت انجام مطالعات تکمیلی و دقیق‌تر در حوزه مورد بررسی احساس می‌شود. یافته‌های تحقیق نشان دادند. از این‌رو، پیشنهاد می‌شود تحقیقات آتی بر محورهای زیر متمرکز شوند:

پیشنهادهای پژوهشی

تحلیل تطبیقی میان الگوی پاسخ‌گویی سیاسی-الهی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای مدظله العالی با نظریه‌های حکمرانی مدرن

مطالعه جامعه‌شناختی موانع اجرای الگوی پاسخ‌گویی سیاسی-الهی در ساختارهای فعلی با روش‌های کیفی مثل مصاحبه با کارگزاران نظام.

طراحی سازوکارهای گفتمان‌ساز برای نهادینه‌سازی مسئولیت‌پذیری و پاسخ‌گویی به‌مثابه ارزش قرآنی در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای مدظله العالی

الگوی عملیاتی تحقق شفافیت در نظام اسلامی براساس اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای مدظله العالی

الگوی تحقق مطالبه‌گری مسئولانه در جامعه‌ی اسلامی براساس اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای مدظله العالی

تربیت جامعه‌ی مسئولیت‌پذیری در نظام اسلامی براساس منظومه‌ی فکری آیت‌الله خامنه‌ای مدظله العالی

پیشنهادهای اجرایی

راه‌اندازی مرکز اندیشه ورزی چندرشته‌ای متشکل از صاحب‌نظران دینی، اجتماعی، مدیریتی و حقوقی برای تدوین

الگوی پاسخ‌گویی سیاسی-الهی براساس اندیشه قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای مدظله العالی

برگزاری نشست‌های تخصصی و کارگاه‌های آموزش گفتمان‌سازی جهت آشنایی مدیران و نخبگان اجرایی با ارزش‌های قرآنیِ مسئولیت‌پذیری، در راستای بومی‌سازی آموزه‌های منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای مدظله العالی. طراحی سامانه نظارتی پاسخگویی چندسطحی (الهی، وجدانی، ولایی، تخصصی، اجتماعی) مبتنی بر آیات قرآن و بیانات آیت‌الله خامنه‌ای مدظله العالی تهیه طرح درسی الگوی پاسخگویی سیاسی-الهی در اندیشه قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای برای مدرسه حکمرانی اسلامی

کتابنامه

- قرآن
- نهج البلاغه
- ۱. افتخاری، اصغر و همکاران (۱۳۶۷) ارزش و دانش مقدمه ای بر دانشگاه اسلامی، تهران، دانشگاه امام صادق علیه اسلام.
- ۲. آملی، جوادی (۱۳۸۵: ۱۳۷)
- ۳. آملی، جوادی عبدالله (۱۳۸۵) حق و تکلیف در اسلام، قم، اسراء.
- ۴. ترک‌زاده، جعفر و همکاران (۱۳۹۹). «مبانی دینی پاسخگویی در قرآن کریم: راهبردی برای سیستم‌های اجتماعی عقلانی»، ۱۲، ش ۲۲، فروردین.
- ۵. جعفری، محمدتقی (۱۳۸۶). حکمت اصول سیاسی در اسلام. تهران: به نشر، انتشارات آستان قدس رضوی.
- ۶. جوان آراسته، حسین (۱۳۸۳) پاسخگویی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، حکومت اسلامی، س ۹، ش ۳۴ زمستان.
- ۷. حسنوند، محمد و گرجی ازندریانی علی‌اکبر و سلمانی سبینی، مرضیه (۱۳۹۴). پاسخگویی در نظام حقوق اساسی، حقوق اساسی، س ۱۲، ش ۲۳، شهریور
- ۸. خامنه ای، سید علی، بیانات، دسترسی در <https://farsi.khamenei.ir/>
- ۹. خراشادیزاده، محمدرضا (۱۳۹۹). نقش عوامل ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک در الگوی راهبردی معماری نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، س ۱۸، ش ۰۸ تابستان.
- ۱۰. خلیلی، ابراهیم و همکاران (۱۴۰۱) مسئولیت‌پذیری در تراز انقلاب اسلامی مبتنی بر اندیشه مقام معظم رهبری، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، س ۲۰، ش ۸۷، بهار.
- ۱۱. خواص، امیر و دیگران (۱۳۸۵) فلسفه اخلاق، با تکیه بر مباحث تربیتی، قم، معارف.
- ۱۲. رحیمیان جمال، جاوید، محمدجواد (۱۴۰۲) بررسی تطبیقی اصل پاسخگویی حکومت در اندیشه شهید صدر و آیت‌الله خامنه‌ای، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران، س ۵۳، ش ۳، پاییز و مهر.
- ۱۳. رسولی محلاتی، سیدهاشم (۱۳۹۲) غرر الحکم و درر الکلم، ج ۱، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی
- ۱۴. سجاد افشار (۱۳۹۵) آشنایی با مفاهیم حقوق عمومی بررسی مفهوم پاسخگویی، تهران، دفتر مطالعات نظام سازی اسلامی
- ۱۵. سین پور چایجانی، سارا (۱۴۰۰). بازکاوی مفهوم پاسخگویی، اولین کنفرانس بین المللی جهش علوم مدیریت، اقتصاد و حسابداری.

۱۶. شیدانیان، حسین (۱۳۸۳). مبانی دینی پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری در اندیشه مقام معظم رهبری، حصون، ش، ۱.
۱۷. عمید، حسن (۱۳۸۹). فرهنگ فارسی، تهران، اشجع.
۱۸. کاظمی، عزیزالله (۱۳۴۳). عناصر و شاخص‌های سیاست اسالمی از دیدگاه قرآن فصلنامه مطالعات سیاسی و بین‌المللی دانشگاه خاتم النبیین سال اول، شماره دوم، تابستان
۱۹. مرتضی‌مطهری (۱۳۶۸). علل گرایش به مادیگری، مجموعه آثار، ج ۱، تهران، صدرا.
۲۰. معین، محمد (۱۳۷۱). فرهنگ معین، تهران، زرین.
۲۱. مقیمی و همکاران (۱۴۰۰). جایگاه اصل پاسخگویی در تحقق حقوق شهروندی در نظام سیاسی، مجله حقوق پژوهشی، ویژه نامه نوآوری حقوقی ج ۱۵.
۲۲. مندارس، هانری (۱۳۴۹). مبانی جامعه‌شناسی، ترجمه باقر پرهام، تهران، امیر کبیر.
۲۳. یاقوتی، ابراهیم (۱۴۰۲). مولفه‌ها و شاخصه‌های حکمرانی خوب و بررسی آنها از دیدگاه قرآن و روایات، پژوهش دینی، س ۲۳، ش ۴۷، پاییز و زمستان
24. Bovens, M. (2007). "Analysing and Assessing Accountability: A Conceptual Framework". *European Law Journal*, 13(4), 447-468.
25. O'Donnell, G. (1998). "Horizontal Accountability in New Democracies". *Journal of Democracy*, 9(3), 112-126.